नं.– ५१८६

नाम– कात्यायन सूत्र व्याख्यानं
१४शा ध्यायः

कर्ता– श्री याज्ञिक देवः

पत्र सं. २६ सं. ४

विषयः सूत्र पद्धति परिशिष्टं

कात्यायनसूत्रव्याख्यानचतुर्दशाध्यायः

५१७६

5176/२८८

चतुर्दशी

पञ्चरद

द० भा० १४ श्रीगणेशाय नमः गवामयनमुक्तं इदानीं क्रमिमं यथाक्रमनुसारेण वाजपेयोऽभिधीयते वा
जपेयः शरद्येव शस्य शरदि शरद्यो वाजपेयसंज्ञः क्रतुर्वैशस्यैवैश्याद्यस्य ब्राह्मणस्य
क्षत्रियस्य च भवति अवैश्यस्येति कुतः ब्राह्मणक्षत्रिययोरेव यज्ञेतोद्दर्शनात् सर्वत एव ब्रा
ह्मणस्यैव यज्ञ इति न वा भव्यो ऽपि राजन्यस्येति च ऋक्तत्वात् तथा अथ यदि ब्राह्मणो य
जेत अथ यदि राजन्यो यजेत इति च उभयतः शुक्रपर्णो बृहस्पतिसवेन यजेत । वाजपेयपु
भयतोपाकर्षनं तरोः शुक्रपर्णोन योर्बृहस्पतिसवेन यजेत अत्र बृहस्पतिसवशब्दे ऐकाहि
कबृहस्पतिसवधर्मप्रापणार्थः शरदि वाजपेयो भवतीत्युक्तत्वात् दक्षिणामावास्यायां का
र्त्तिकामावास्यायां कार्त्तिकां पौर्णमास्यां वा वाजपेयस्योत्सवो भवति सांगस्य शरदि संभवा
त् नाग्निमां तदसंभवाद्धि ज्योतिष्टोमेन वा अथवा वाजपेयमुभयत इति पुरस्तादुप
रिष्टाच्च शुक्रपर्णस्य ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टोमसंस्थेन यजेत न बृहस्पतिसवेन अग्निष्टोम
संस्थेनेति कुतः अवचनेऽग्निष्टोम इति च स्यमाणत्वात् अथ उत्तीयपक्षमाह द्वादशवा
वा अथवा वाजपेयमुभयतः शुक्रपर्णेषु द्वादश सोमयागाः भवंति द्वादश पुरस्तात् द्वादशो
परिष्टाद्विषयः नानाह पुरस्तादु ज्योतिष्टोमः वाजपेयस्य पुरस्तादुस्तुभयुम्येषु एम
प्रथमतनीयपंचमसप्तमनवमैकादशेषु [illegible] शुक्रपर्णेषु ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमसंस्थो १

भवतीत्यत्र वचनेऽग्निष्टोमशब्दस्य मारात्वाद्ग्निष्टोमसंस्थः ॥ पार्ष्ठिकानीतरेषु इतरेषूक्थे
षु ह्रीनीयचतुर्थेष्वष्टाख्यमहशमव्यादशेषु वह्नसुष्टुत्कपष्ठेषुक्रमेणाषड् विवितुनानि पा
र्ष्ठिकान्यहानि भवंति अत्र पार्ष्ठिकेषु नातिग्रास्तग्रहणं षडहस्य विहितत्वात् प्रतिलो
मं पार्ष्ठिकान्युपरिष्टुपरिष्टाज्जपेयस्यापरिष्टात्पार्ष्ठिकान्यहानि प्रतिलोमं भवंति त्रयस्त्रिं
शारंभणानि भवंतीत्यर्थः एतावानेव विशेषः अन्यत्सर्वं समानं भग्नुष्टुत्योतिष्टोमास्तु
ष्टु पार्ष्ठिकानीति प्रातिलोम्यमुभयत्र नित्यमीयात्तिकाः कर्कोपाध्याय तेनानुगमेषुष्टुते
षु पार्ष्ठिकानि प्रातिमेषु ज्योतिष्टोमः पार्ष्ठिकान्यपि प्रतिलोमानि त्रयस्त्रिंशारंभणानीति ॥
पितृमतिसप्तदशवा पुरस्तादिस्येवमंतं पर्वस्वत्रत्वाच्युपुष्टुत्योतिष्टोमं पार्ष्ठिकानीतरे
ष्विति पुरस्तात्सप्तदशसोमात्विधाय प्रतिलोमपार्ष्ठिकान्युपरिष्टात्रेरातुपरिष्टार्थं [illegible] ष्टुत्कप द्यु
श्रो ५ ष्ठेषुष्ठ [illegible] माभवंतीति व्याख्यातवान् अस्मिन्पक्षे पुरस्तात्सप्तदशसोमाः षडुपरिष्टादिति
अत्र षष्ठेहेन सत्रे पार्ष्ठिकान्तेमासान्ज्योतिष्टोमतं त्रेकत्यपित्वातज्योतिष्टोमादिभिस्तष्ठवेनः
संवत्सरं सर्वपक्षेषु यजेत त्रयोदशोत्सर्वपक्षे वाजपेयेन स्वैन रेवावरेनेरपरं संवत्सरं तेन पक्षा
स्माहर्गणाः स्फुरति चन्द्रमस्तंतत्व्याख्यानं षष्ठे हेगण त्रसंमतमिति साधु मंतव्यं अथच
तुर्थे पक्षमाह सर्वाग्निष्टोमैर्वा राजसूयसोमैः अथवा वाजपेयमुभयतः षुक्रपक्षेषु राजसूय

दे·भा·१४ सोमैः राजसूयांतर्वर्त्तिभिः पवित्राभिषेचनीयादिभिः सप्तभिर्नवभिर्वा सोमयागैर्यजेत
२ कीदृशैः सर्वाग्निष्टोमैः सर्वे च ते अग्निष्टोमाश्च सर्वाग्निष्टोमास्तैः सर्वाग्निष्टोमैः स
र्वैरप्यग्निष्टोमसंस्थैरित्यर्थः ते च पवित्रः अभिषेचनीयः दशपेयौ केशवपनीयः व्यु
ष्टिद्विरात्रो ग्निष्टोमातिरात्रौ तयोर्मध्ये गानुष्ठानं ततः क्षत्रधृतिः एवं सप्त राजसूयसो
माः एके क्षत्रधृतिमुभयतोग्निष्टोमज्योतिष्टोमौ कुर्वंति तन्मतेन नवराजसूयसोमा भ
वंति अत्राभ्युदयस्य ग्रहणात् सर्वे बहुपुंभवंति राजसूयसोमैरिति राजसूयपदस्य समुदाये
परिभाषा सर्वमेवोपदेशात् पार्ष्णिकेष्वनुज्ञानं भवं स सत्रत्वात् अतिग्राह्यग्रहणामपि पा
र्ष्णिकेष्वनुभवति तस्य च ग्रहसंयोगेन विधानात् प्रतिसोममुपरि वाजपेयस्योपरि नैरव
राजसूयसोमैः सप्तभिर्नवभिर्वाग्निष्टोमं यजेत इति मासारम्भपरिग्रांतमित्यर्थः त
या च षष्ठेनैव सूत्रे राजसूय विधेन यजते नित्यामकायनमः इति त्रिवृत्संवत्सरोऽर
भ्यारोहणीयस्य स्थाने स्यात् वाजपेयाभिषेचनीयस्य केशवपनीयस्य स्थाने पंचदशा
हिवत्स्तोमः स्यात् व्युष्टिक्षत्रधृत्सोमौ ज्योतिष्टोमास्तग्निष्टोमौ बृहस्पतिसवेन वपुरस्ताद
परिष्टाच्च यजेनेति धानं त्र्यम्बः मासमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन तथोपरिष्टादिति शांडिल्या राम·
यनः प्रसवरोहणीयेनैव ततो यजेतेनेतरेषां केन विदित्यभिजानमाहति इहनीमिदं विचा २

येन किमेकतंत्राः परियज्ञाः उत भिन्नतंत्रा इति किं तावत्प्राप्तं शरदि वाजपेयेन यजेतेति संगस्य
वाजपेयस्य प्रयोगोपदेशात् एकतंत्रा इति किं तावत्प्राप्तं शरदि वाजपेयेन यजेतेति संगस्य वा
जपेयस्य प्रयोगोपदेशात् एकतंत्रा इति प्राप्ते अथवा पार्ष्णिकानां केषांचित् राजसूयसोमानां तं
त्रेणा दीक्षाणां दृष्टत्वात् इहापि तथैव प्राप्तौ सत्यामिदमाह नानादीक्षाः परियज्ञाः कालभेदा
त् परियज्ञाः वाजपेयस्य भवन्तो विहिता पागाव हस्यानि सवनीयानि ष्टोम पार्ष्णिक राज
सूयसोमाद्येषा नानादीक्षाः प यग दीक्षा भवेयुः पशवश्चैकतंत्राः स्युः कुतः कालभेदात्
भिन्नकाला हि परियज्ञा विधीयन्ते तस्मात् नानादीक्षा एवेति सिद्धान्तः अपरियज्ञमेकर
त्निशारवायनः अथ वाजपेयस्यैकाहाध्वनन्योगिति एको मार्दीक्षा पसारां प्राक्षेभिति य
ममाह सप्तदश दीक्षा वाजपेयस्य सप्तदश दीक्षा भवन्ति अत्र ग्रन्थोगमस्तत्र पंचा
लगणा राजानमभ्युपरस्कुर्वीत वाजपेयेन यजेत न तस्य यो गोमास्यां दीक्षित्वा वयोः दश
दीक्षाः स्युः सप्तदश वा अमावास्यायां दीक्षित्वा मासमिति गौतमः संवत्सरमिति धानं
जय्यः षडुपसत्क अग्नि सायिविसस्र स्या दिति आश्मरायनोपि सप्तदश दीक्षाः सप्तदशा
पवर्गो वेति शांखायनोपि तस्य चत्वारः दीक्षास्तिस्र उपसदः सुत्यैषा सप्तदश महरिति च
अत्र वाजपेये विशेषमाह सविहरित जुहोति यजुर्स्विदिषु वाजपेयं गर्भ नानां यज्ञ

दे॰भा॰१४ णीनां दीक्षणीयाप्रायणीयादीनामाहवनीयो यजमानस्याहवः तेषु यजनीनामादिषु संस्कृतेनेत्यर्थः इति
३ मान्त्रं समिध्यादि स्वरता सर्वकर्मका देवसवितः प्रसुव यज्ञमित्यनेन मंत्रेण धार्यमित्याहोति स
कर्मणः कर्मणः पुरस्तादित्यर्थः सावित्रीमाहुतिं जुहोतीति देवसवितरिति श्रुतत्वात् ये सा
धारणा यागप्रतावजननयोः दीक्षणीयाहवनीयः तत्रादिषु देवयमाहुतिमिति तदंगभूतानां प्रयाजा
दीनामादिषु पतत्प्रसाधारणं यज्ञपर्यागंन भवति एवं चाग्निविशेषस्य कार्ये ... हवाहुत्यभा ध्या ५
वे वाक्य पतनमह्गृहीत्वा वाजपेयोऽश्वमेधः क्रियते वाजपेयेन वा दृश्यतामस्वराणां क्रिय
ते तत्र पीयमाहुतिमिर्भवस्य वाविरोधात् ॥ अनेकयजमानकैः ... यज्ञपतिशब्देयजनयनीभ तु ७
मायपयज्ञपत्न्यामगायेति यथार्थे महः सकृद्दीक्षारंभे कर्मैकत्वात् कर्मणः कर्मणः पु
रस्तादिपुरुतत्वात् अप्सुदीक्षानवतीनामभ्यंजनार्थक जननपावनक्रमस्याज्जिनीरोहणमेव
सांवधनदंड प्रदानादिषु यथाकु यथागाहुतिप्रासाविरस्त्वयेन दीक्षारंभे दीक्षाणामां
मेधस्य दीक्षायां आदौ सकृदेकवारमाहुतिर्हेतव्या नत्वेककर्वेषामादिषु कुतः क
र्मैकत्वात् कार्यैकत्वादित्यर्थः वपनादिदंडप्रदानान्तानां यजमानसंस्काराणामसका
र्यैकत्वादेककर्मत्वं अतो प्रदीक्षादौ सकृदेवाहुतिहोम इति सिद्धान्तः ततो दीक्षणी एम॰
याहेतुनराहुतिहोमः यज्ञस्यादित्वात् ततः प्रायणीयादौ यजमानादिश्विस्तरत्वात्क्रय ३

णाद्दिष्णुनयाभ्नास्तन आह कथयर्णादेधारंभणाप्रवर्ग्योत्सादनाग्निप्रणयनहविर्द्धानाग्नी
ध्रोमारणकस्यआग्नीध्रधिष्ण्यनिवपनवसतीवरीग्रहणपरिहरणे ध्रुवकर्मान्तर
त्वात् कथंकेषांसोमक्रयः तत्रसोमक्रयणीचतुर्गृहीतान्तेआहुतिः वेधारंभणीये
रिमानारंभोअन्तःपात्यशंकुनिखननामन्तरंप्राक्प्राचीनसाद्द्वाणाहुतिः प्रवर्ग्योत्सा
दनाभिमंत्रःपात्यपरिघर्म्मनिधानात्प्राक् अग्निप्रणयनस्यादेइध्माधानात्प्राक्
हविर्द्धानप्रवर्त्तनस्यादौप्रागुत्थपनतःशालामावर्त्तनात् अग्नीषोमप्रणयनस्यादौ
इध्माधानात्प्राक् सदःकरणस्यादौअन्तःपात्यात्सदइध्ककमात्र्यां लेसेनसमास्प्रा दी॰ ७
क् आग्नीध्रकरणस्यादौप्लक्षस्यकरणात् धिष्ण्यानिवपआग्नीध्रीयनिवापादौ
सकृत् वसतीवरीग्रहणस्यादेवपामार्ज्जनांते परिहरणस्यादौप्राग्भुकामनेति
प्रैषात् ववकारोन्वाहुतेरनुकर्षणार्थः भिन्नान्येवैतानिकर्माणीति हेतुविनापिपरि पि ५
स्यादौप्रागुक्तामनेतिप्रैषात् वकारोन्वाहुतेरनु गणानमाद्येसौवेतेषामाद्यावाहुत्
तेः सिद्धत्वात्कर्मान्तरत्वासिद्धिः यद्धेत्पाद्दानेनतत्प्रयंचप्रकांत्यन्याधिकर्मान्तरत्वंनव्रत
वाद्दावाहुतिप्रापणार्थं तद्यथा हृदरवपनन्नादेअधिषवणपधानादेखरका
णादेचेति श्रीअनंतयाज्ञिकाः सर्वोक्तातिरिक्तेध्रुवभवतीतिसंमतस्य तनयुक्तं

दे॰भा॰१८ इतरथा पौर्णमासानसमवैय व्यापत्तेः सौमिकप्रणयनं च हविर्द्धाने सोमाभिधानांतं तथा
५ ग्निप्रणयनं तु उत्तरवेदौ धिष्ण्यव्याप्त्यर्थं अंतं अतो न हि सोमाभिधानान्यागान्तरेभा
वः आतिथ्यायामाहौ प्रवर्ग्यं पसदनुवपत्तिप्रयोगः अग्नीषोमीयादौ परित्तर
णात्याकृष्य पष्ठे हन महावीरसंभरणादौ वत्र प्रयोगाहुतिः प्रवर्ग्योऽग्नीषोमीयांग
गत्वात् साग्निकस्य स्य इतरवेदिस्थानायनात्मस्य सकलकर्मणा निष्पाद्यमान
त्वादुत्तरवेदिकरणादौ च प्रयोगाहुतिविधानाभावात्तन्नेत्युकर्मणामादौ प्रयोग
हुतिः अस्याआहुतेरवधिमाह प्राक्सुत्याया इयं द्वेवस्पविनगैरिका हुतिः सुत्या
याः प्रागेव कर्मणाः कर्मणा आदौ भवति न सुत्यायां अग्नीषोमीयेन पशुना चरि
चैतामाहुति स्तुस्य जैनीनिशालोतरांत स्यणासायामपि सएतामेवाहुतिं जुहो
त्याश्वः सुत्यायाः प्रसिष्कृतत्वात् अतो परशवं [illegible] शिजः प्रबोधयन्तीत्यनउ ह्रेमिया
माहुतिर्न भवति सोमक्रीयमाणात् सहित हविर्धानः सोमेन परिहरनः क्रयणाकेश
वान् सोमाक्रीयमाणात्सहित सोमक्रयणकाले सहित मिति युगपदेव हविर्धानेऽसो
मक्रयाद्रव्याद्धविर्धानम्मिन्ने शंसनिकृष्टेऽगो केशवा दीर्घकेशा पुत्रगुरुषात्सी एम॰
सेनमत्स्येमतेन परिहितो निष्पन्नायाएव सुत्यायाः क्रयणा करोति विरोधास्तिवि ५

स्याता याने ध्यावेति संप्रदायः अथ यत्र राजानं क्रीणाति तत्र दक्षिणतः प्रतिवेशतः के
शवात्पुरुषात्सीसेन परिस्रुतं क्रीणातीत्यादि सूत्रेणाह अस्यार्थः यत्र काले सोमं
क्रीणाति तस्मिन्नेव काले सोमस्य दक्षिणतः प्रतिवेशतः समीपे केशवाद्दीर्घकेश
पुरुषात् केशवाद्वेत्यत्र रस्यामिति मन्वर्थो योगः स च मन्वर्थो त्र केशानामतिशये
दृष्टव्यः नवा एष स्त्री न पुमानिति वचनात् न हि स्वाभाविककेशः पुरुषो न पुमा
निति शक्यते वदितुं शक्यते च दीर्घकेशः पुरुषो न स्त्रीलक्षणाभावात् परिस्रुतं परिस्रुत
द्रव्यान्सीसकं तत्र तेन सीसेन स्वापरिस्रुदिति वचनात् नहि परिस्रुत् सुरेति व
कुं शक्यते अत एवाह तद्द्रव्याणां वा वानिर्द्देशो तद्द्रव्याणामेव परिस्रुत्साधनम
आ ६ तद्द्रव्याणामिव ग्रहणं लोकतः सौत्रामण्यां हि संस्तानां क्रयणां कर्तव्यं न चित्रियमन्त्यापरि
स्रुतमिति द्रव्याणि च सीसा चामरणं पावकमिति पर्युक्षमाणोऽनुहरति पर्युक्षमाणः सोमप
रिक्रयद्रव्याणां क्रीतानां रक्षार्थं चानुग्रहणं करोति द्रव्याणि हस्तेनैव तानुसोऽनुचरम्नोह
रणं करोतीत्यर्थः दक्षिणेन प्रवेशय दक्षिणाग्नौ पत्नीपरेतेनैव खुरं करोति ततोऽने
ध्यातानि क्रीतान्यनुहरन्ती सुराद्रव्याणि शिष्यं ततो कनलान पञ्चवी हि सामा कासीति
दक्षिणेन शालाद्वारेण शालां प्रवेशय दक्षिणाग्नौ पत्नी अपरेण शालायाः अपरभागेन

दे॰भा॰१५ ख्या पुरं करोति पाकस्य व्रीहिश्यामाकौदनयोः सर्वगार्हपत्ये प्रातः संस्कारत्वात् अतो
५ वचनाद्दक्षिणाग्नाविष्टुअते ससंकरणप्रकारस्याग्राजुपदिष्टत्वात् सकार्यवेश्मायां सो
श्रामणुकः प्रकाराद्दृह्याखः पुरं करोतीति विधानात् अत्र स्थण्या अप्रोदयत्वात्रै
य धर्मा ग्रहणाद्योन भवंति ततस्तेनावस्थकर्त्तेमं विरूढव्रीहयः शष्पाणि वि
रूढयवास्तोक्मानि भ्रष्टाव्रीहयो लाजाः सन्नत्वाञ्चिपलाश्चैव सूक्ष्मं चैव पुनर्नवा
चतुर्जातकं संयुक्तापिप्पलीजंगीविप्पली वंशावकाव्रह्मविज्ञकं चैद्रवारणी अ
ष्टगंधा समुत्साधमस्ताम्येनाभिनिर्दिशेत् धान्यकं च यवानी वजीरकं कृष्णजीरकं
देहलिंडेवचा चैव विरूढव्रीहयो यवाइति एतानि ग्रहसंज्ञानि एतेषां सुगन्ध्यारा
मीसेन नस्सीकषः पयुर्दर्भमारोप्य हरणाद्दक्षिणेन द्वारेण शालायां प्रवेशनं प्रथमं न
ग्रहसंज्ञानां सज्योत्स्नागारीनां पेषणं ततः शष्पतोक्मलाजानां पृथक्पेषणं ततो
दक्षिणाग्नौ व्रीहिश्यामाकौदनयोः पचनं उद्वास्य पृथग्गावामयोनिषेकः ततः शष्प
तोक्मलाजानां चूर्णानां ततीयं ततीयं भागमाहायतस्मार्द्दमर्द्दयोराचामयोरावपे
त् नवग्रहवर्णीस्मार्द्दमाहृयविभज्यार्द्दयोराचामयोरावपेत् ततः पुनः शष्पादीनां त्र रा॰
याणां द्वितीयं ततीयं भागमाहायतस्मार्द्दमर्द्दयोरोदनयोरावपेत् नवग्रहवर्णाक्षीम ५

नंर

पिष्टं धाविज्यद्वयोरोहनयो रावयेत ततभौमयोरोहनयो शूंस कृत्वैकस्यां महाकुंभ्यां
प्रक्षेपः शालायां नैर्ऋत्यां दिशि गर्ते कुंभीं निधायापिधाय मुसं कर्दमेनालिप्य यावद्व
भिः पूरयित्वा यत्नेन रक्षणं कार्यं आतिथ्यायां क्रियमाणायामेतावत्कर्म नेष्टा करो
ति रात्रौ प्रतनकरणांते एकस्या गोदुग्धस्य सुराकुंभ्यां प्रक्षेपः शष्पचूर्णानि तृतीया
शष्पच द्वितीयायां उपसदि प्रतनकरणांते तिसृणां गवां पयस आसेकः तोक्म चूर्णं
तृतीयां शष्पवापश्च इति यदा च द्वादशाहे रामो वाजपेयः क्रियते ततः सोमक्रय
णकाले सुराद्रव्याणि क्रीत्वा पर्यहमाणोनुहरणं कृत्वा दक्षिणेन शालायां प्रवेशप गृहे
रक्षणीयानि दशरात्रस्य हमेहनि पत्नीसंयाजांते नेष्टुः सुरानिष्पादनादि कृ
त्वा नाराशंसस्थाने परं ग्रहसादनार्थं प्राकृतं खरं कृत्वाध्वर्युरेव नाराशंसस्थाने नारा
शंससंज्ञकानां चमसानां निधानस्थाने परं द्वितीयं खरं करोति सुराग्रहसादनार्थं अ
परं वै प्रुरो खरौ कुर्वंति पुरोहस्मेवान्यः पश्चाद् समानमित्यादि श्रुतत्वात् एवं प्रुरिति ए
वं खरकरणकाल एतस्मिन्नेव सर्वः एकस्मा[illegible]ख एव सोमग्रहार्थः अपरमपि सुराग्र
हेभ्यः कुर्वंतीत्यर्थः पुरोहस्मेवस्येवशब्दाद्यथा मासमेवेकं दशीयंति पुरो हम्पुरस्तात्स
मेसेन्नस्मिन्नर्थे अव्ययीभावः समासः एवं पश्चात्समिति निष्कसर्थः नाराशंसस्थानं च द्

द्वयोर्गवोः पयस आसेकः तोक्मचूर्णं तृतीयां शष्पवापः तृतीयामामुपसदि १० पुरः

त्या २

द.मा.०१४ स्तिराखहविधोनस पश्चात् संनिरर्थति च मसानस्तेनारा शा ऽ सा आवेश्य देवा हिरस्वी
६ नं वा स्वाहेव नव मे हविस्तुराग्न तार्थरदर करणां स्तैर्धुरि तुलैत्वान् हस्तिरान संसं
धिं करोति हविर्धानाद स्तिरानः ह स्तिरास्पो हि शिद्भुत्थायी विहार्य संधिं द्वारिकों
करोस ध्वपुरेव स्वरके रगानंतरं ततैव पाठात् नेष्टै वा परं स्वरं हस्तिरानः संधिं
च करोती ति मानवे कण्ठस्तेव म पवेष्टनं ऽ स सदशानि वेष्टैश्च प्रच्यनं वा परि
यणकाले रप स्पृशन् यापृ श्रयणाकाले अ यी याभी पे सम दश भिर्वे स्तैर्धं
पस्पवेष्टनं कर्तेम यथा इ यानछ्वने अ यथा स्तु प्रपवं वा स सदशभिरेववा
वेष्टैर्पवस्पवकर्तेभ्यं विधिधम इ वेष्टं पनं स्तु प्रच्यनं न तु वेष्टनं यात्वं रप श्राव सम द
शा र त्निः समदशवा जपेयइति त्वान अ कश्चिद्येयो भवतीति पक्ष सम समद
शभिर्वासो भिर्वेष्टावेष्टितो वा विरयथितो वा भवती निष्कृत त्वात्
तथा सदशारत्निर्भवतीति च विग्रथितो वा विच्छिन्न पु दशाष्ट्व मानैर्वेदइति
हरिस्वामिनः प्रच्यनेवावत त्रकरणौ मिति कर्काचार्याः वेष्टोपरइति शंरवाय राम:
नं परिश्रयणकाले परिश्रयणमानोर प्राकृतेचे विकृतावि तिन्यायेनागंतुकत्वा ६
दन्ते तथा च मानवे परिवीय सम दशभिर्वासो ऽ पवेष्टैति प्रावास वनीयत्व

प्रागुक्त ६

वा अथवा एतद्ध्रुवस्य सप्तदशभिर्वैश्वदेवैरिष्टने वपु पशुंवाभूत एवं सवनीये षु पशुव

पण कालेकर्तव्यम् नाग्नीषोमीये वाजपेयशब्दस्य सवनाद्येष्ववर्तमानत्वात् अग्नी

षोमीय एवं वा द्दशेन विधानात् उपसंस्कारणां वाग्नीषोमीय एव वकारत्वा

त् अनेनोवचनमपि तत्रैव उक्तं त्योलोसमात्राग्नोध्ममवत्वालः एकोभवती ति

कृतत्वात् गर्तेस्यास्तीति गर्तेत्वात् अतो स्त्वाय समान्य इति गोध्ममपिष्टसंय

धा॰ ६ वनं कृत्वा ... छिमध्वंसं गृहीतत्तन्मयं चषालं कुर्यादिति गोध्ममचषालं भवती

ति श्रुतत्वात् संभवति हि पिष्टे गोधूमेषु चषालाकृतिः कर्तुं अत्रमानवविशेषः

त्वा हि श्रुतः सप्तदशारत्निः यूपो गोधूमपिष्टानां च चषाले नार्द्धत्वालादत्निः स्व

पत्नीति शांखायनेच चतुस्त्रोगोध्ममचषालो वैश्यो यूपः सप्तदशारत्निरिति वाक्या

द्देः पि सप्तदशारत्निनामवत्येव इतरेषामप्रमपरिमितयूपाश्च यत्नेन विरोधाभा

वात् जातिस्तवकामा विरोधनेवं भवति छंदोगब्राह्मणे यूपः द्विशात्वेसप्तदशारत्नि

र्यूपमकस्य श्रूयते मत्समारत्निरिः सत्ववंनिखनेदिति सुताहो हिरण्यस्रजो पिन

इयेनेति तत्राय जमान पत्नीव सुताहे सुतारंभे अपस्पर्शनास्याग्निधिकृत्याः षो

डशत्विजो यजमानः पत्नी चैतेने सर्वे हिरण्यस्रजो पिनद्धेताग्नि हिरण्यमयस्रजः

शेषः॥ उत्कीर्णं किंचित् खातं सम्मंवाग्रं यस्यासौ उत्कीर्ण सम्माग्रः॥ गोधूमा नां पि कारो गोध्ममं॥ तच्चषालं यस्यासौ गोधूम चषालः अतोस्य यूप

स्याग्रं सम्मंखातव ऋस्यात्॥ गर्तत्वान्यूपो अती स्त्वाग्रो भवतीति ११

दे॰भा॰१८ सौवर्णी पुष्पमाला ॥ ता अप्रक्लृप्तं ते कंठे बध्नंतीत्यर्थः ॥ हिरण्मयमालिनो वाजपेयेन चरं
तीति श्रुतत्वात् ननु कथमयमिदमविशेषेणाध्रुवमारोंस्यादित्यतुमत इत्यत आ
ह पुरुषस्यनष्कृतात् सवाजपेयशब्दो यस्य यस्मिन्नाअसोन छदः सत्यस्यैवत्
छंद्वाजपेयशब्दो वाचको यतः अतः हस्तायवेव हिरण्यमालावंधनं कार्य
मिति एवं पक्षः सिद्धांतमाह सर्वत्राविशेषात् सर्वत्र रेवयजन बराशप्रत्तिं जो
क्त्विजां पत्नीयजमानेभ्यो अस्य हिरण्यमालित्वं भवति नत्वस्यारो कुतः अविशेषात्
अविशिष्टं हि सर्वत्र वाजपेयत्वं संगोत्सयं वाजपेय एवेति तस्माद्देवयजनुजोद्यमा
साभेवसर्वेषां कंठे हिरण्यमालावंधनं ततः कर्मारंभइति सिद्धांतः सवाजपेयप्रदा
हत्वाहेव्यत्वभवति अविरोधान्नानुत्कर्षणीआनीयप्रवेशयते स एकधनप्रवे
शनकालः तस्मिन्काले नेष्टाह विद्वनस्य परेरितोताव छिद्वि वसेनिष्पादितो सुरा १२१
प्रवेशपात्रस्मिन्वेरेकरोतिसाहयाति अथ्यमवेपा वाखवतनी वरीः यथार
यतितद्रपेयावाराने सापरिकृतं यथास्यतीति श्रुतत्वात् संधिनायात्राशाह
सपात्रेवालेन पुनाति [illegible] रसः
[illegible] ह्मिराणः सिद्धिंकरोतीतिसंधिका ७

तु॥ एकधनप्रवेशनकाले सुरां नेष्टा परेण प्रवेश्य र वरे कर्षोति॥ यदा अपरात्रे त्वर्धिनमध्ये एकच ६

तं प्रागुक्तं तेन संधिनास्तुरामहुसंबंधी वियोत्राणां ह्रस एकस्मिन्महति पात्रा शेपा
रां२ त्रैवा तेन गोष्ठवा सनिमित्तेन स पुनानि सकृत्पाठु रामनाद्विवेचयन्तीसर्वः हवि
रानः पात्रा राणप्यवहरन्तीसित्नाव त्ववशाखायां अन्यत्सर्वं शाखान्तरेण अत्रायो निबंधा
नानंतरं मध्ये तस्य यहरणादि हविरणा सर्वांतं भवति वाजपेये राजसूयेन हीनव्य
इति चां भुग्यहस्य वाजपेयेप्रकृतत्वात् वाजपेयप्रकरणेपि अ° शुग्रहा तिसर्वे
त्वायेवेतिप्रकृतत्वात् अत्र अभ्यस्य वाभुना सामंचयेस्मा नकत्वात्वं अथ षडयहरा
विशेषमाह २ प्रातःसवनेतित्र्याख्याय गृहीत्वा षोडशिनं पंचैन्द्रमेव स हमेति
यतिमंत्रं प्रातःसवने आग्रयणानंतरं त्रीनष्यतियात्स्वा क्रमेणा पंद्वे वमहीत्वा षो
डशिनं गृह्णी पात्रं वैवस्व तदनंतरं प्रवसदंत्वान्यदस्वाद्दिभि पंच भिर्मि
त्रैः पंचसंख्याने दैवस्तानस्यहाभ्यां त्वियान् अ° शुग्रहान्तिसर्वत्वा येवने
स्वाहा अ° अग्रहान्त्वेनानुग्रहातानेत्यां निबंधामिकान् यहान् गृह्णन्त्याय
यागाद्दप्य व ध्यान् गृह्णन्ति व ध्यानिति व ध्ये षडहे भवान्व ध्या निसनियात्या
नि सर्वः अथषोडशिनं गृह्णति अग्ने नाम्नं चवाज पेययहान गृह्णतीति प्रव पहा २
तजअग्र१ स हद्वेस्याद्देः प्रकृनत्वांति या त्याराणां षोडशिनस्य कातो नियम्याने अत्र प्रसंसस्य

दे॰ भा॰ प॰ वर्णनात् अतिग्राह्यवद्धोमः आनंतर्यात्सवनानामैंद्रग्रहणमतिग्राह्यवद्धोमो भवति अति
८ ग्राह्यवदिति माहेंद्रमनु होमो भवतीत्यर्थः द्विराधानप्रकरणमति ग्राह्यवारणमैंद्रग्रहणं
8 तद्यथासंभवं प्रतिपुरुषं होमः कार्यो भस्मांतं समस्तस्थापयेत् पंचानामैंद्राग्नं
ग्रहणं सारस्वतानंतरं अपरान्नमानं सप्तदशसोमग्रहान् गृह्णीयात् अथ सप्त
दश सोमग्रहान् गृह्णाति समसप्तदश सुराग्रहान्निनिष्क्रमणात् मंत्रांतरस्यानुपदे
शात् यथा मंः सर्वेषां विशेषाभिस्तु मन्त्रात्वापयामगृहीतोसीति नावमेव मंत्रेण
सर्वान्सोमग्रहान्गृह्णीयात् पुरस्तादेव प्रसन्नासीनाध्वर्युः सोमग्रहान्गृह्णा
तीति निष्क्रमेः नेष्टावेतावत्सौत्रामणे नेष्टावेताबेस्तेष्वान् सप्तदशैक सुराग्रहान्
गृह्णीयात् सप्तदश सुराग्रहानिनिष्क्रमेः पश्चात्संप्रसन्नासीनो नेष्टा सुराग्रहा
निनिष्क्रमेः नतु भयेवचतुर्थिः शद्धतासंपद्यते इति वएषां वामदेव्यत्वात् सोममेव ग्र
हणं सारस्वतेनेव यजमानयहरणा सोमग्रहाणां सुराग्रहाणां च ग्रहणं सप्तासु न भवति
नतु सप्त प्रथममध्वर्युः सोमग्रहं गृह्णाति नतो नेष्टा सुराग्रहं [illegible] पुनरप्येवं पुनरप्ये एक॰
वमिति सप्तदश पर्यंतं नयाद्यश्च तिः सोमग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं ने ८
ष्टा सोमग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टैवमेवैना सप्तासंगृह्णीतानिष्क्रमेः

ह्रं

क अं[illegible]न तिं[illegible]मर्णा ग्रहाणां सोमग्रहाणां सुराग्रहाणां च गृहीतानां च स्पमारेता धारणे कि-
पमारोऽअ स्मानतिक्रमणं अस्यात्तिक्रमणं तु स्वं घनं तत्कार्यं मध्वर्युर्गानेष्टा च नेष
संवमस्मध्वर्युः सोमग्रहमतिहरति न प्रां च प्रसंनेष्टा सुराग्रहमिति श्रूनेः उपर्यु
पर्वे स्मध्वर्युर्धारयस्वधो धोनेष्टा संपत्वा विति अध्वर्युः सोमग्रहं गृहीत्वा अ
स्मु[illegible]पर्युपरि अस्मिनो परिष्टात्समीप एवं तं धारयति संपत्तौ स्यः संसारस्येनेन
मं चेरा न पाने ष्टा सौरग्रहं स्मीं गृहीत्वा अस्म धो धः अस्य स्या धस्तात्समीप
एवं तं धारयति संपत्वाविसनेनेव मंत्रे रा ग्रहयोः सहेव धारणं सहैव मंत्र पाठश्च
उपर्युपर्येवा स्मम ध्वर्युः सोमग्रहं धारयस्वधो धोसंनेष्टा सुराग्रहं संपत्वौ[illegible]स्मादि स्प ७
त्यत्र्वात् अत्रोपर्युपरिस्मिन्‌अधोधरनित्रोपर्य[illegible]धसः सामीप्य इति द्विर्वचनं उपर्या
दिषुत्रिषु द्वितीयाम्रेडितांतेषु तिद्वितीया विपत्वावि सालस्ता एवं युगपर्यग्रहयो ६
रस्य स्यापरिष्टाद्यं धारणानं तर मेतद्विषत्वौ स्य इत्येनेन मंत्रेणा स्वसं ग्रहं खर
साद्‌नायामसमीप आहरतो नेष्टुध्वर्यं तःपरि[illegible]प स्व सं[illegible]सादने अध्वर्यौ र खरे ३
ष्टेनेया निरितिसादने मंत्रं नेष्टा श्यत स्मीं ग्रहसादनमिति नोपुनर्विहरतो विपत्वो
स्य इति मलक सतो सा द्या तइति निष्कान्तत्वात् हिरण्मयेन मधुग्रहं गृहीत्वा खरमध्ये सा

म३

दे·भा·१४ सादयति ततोऽध्वर्युर्हिरण्मयेन सौवर्णेन पात्रेणान्तरस्मीमेव मधुग्रहं मधुकुम्भस्य ग्रहं
६ गृहीत्वा परिमन्थवस्त्रस्य मध्ये तस्मीं सादयति अथाध्वर्युः हिरण्मयपात्रेण मधु
ग्रहं गृह्णाति तं मध्ये सोमग्रहाणां ६· सादयतीति क्रमेण पात्रयोजनकाले संभा
हितं द्रुग्रहीतानां पात्राण्यधिकानि खुरमध्ये योजनीयानि सप्तदश सोमग्रहा
णां चरणानि पात्राणि खरस्य दक्षिणेंऽसे योजनीयानि सप्तदश सोमग्रहाणां
वारणानि पात्राणि खरस्य दक्षिणेंऽसे योजनीयानि मधुग्रहपात्रं मध्ये तथा
चमसान्येव आग्रयणस्थाली मधुग्रहं पञ्चैन्द्राग्नत्रिंशात्पात्राणि वायव्यानि षष्ठन
क्षि दक्षिणांसे त्वेषु सप्तदश प्राजापत्यपात्राणि वायव्याणि षष्ठन्क्षि सध्रुवाणि
प्रयुज्याः परस्मिन् तरेयन्ति प्रस्थानात् सप्तदश मन्त्रिका नुपयामान्वा तेहोतो वेत्ति
दुं[illegible]दि अतोनन्तरं [illegible]ग्रहणादिप्रयोक्तृकर्म भवति अथो[illegible] गृह्णात्युप ध्रु कृपं५
वामिति प्रकरणात् अथात्र पञ्चनाह अतिरात्रान्प्रयुनक्ति पात्रं सर्वशोधनं क्षिप्रम
भवतनेष्यः सर्वैः चतुरात्रिरात्रे पञ्चनाग्नेयमाग्नेन्द्रं सारस्वतानुपाकरोत्यनेता
मरुत्वतीनुषेयैः प्रावशावध्यां विश्वेवेद्विश्वरूपी गोउपाकरोति आग्नेयमग्निषो एम·
म आलभते ऐन्द्राग्नमुक्थ्य आलभते ऐन्द्रं षोडशिन आलभते सारस्वतं ६· सप्त ६

कथ्य५

दशायाता न्नायाप्रसमने अथ यमहन्मउज्जेयभ्यो वशांयच्छिमालभतइति ... नत्वान्
अत्रवपाहविषोः प्रचारे मरुभ्यउज्जेयभ्यः स्नापावयायेत्स्याद्दिप्रयोज्यं अथ सारस्व
तं ऽ सप्तदशाय्येति पृश्निगनिर्दृशात्जस्तवप्रति संमतः मे... नुपास्यि कीदृशांस्तांतरीया श्मी ३
न्दभावे अवश्वि एकेवंशापअभावे अपश्निअविचित्रवर्णामपिवशामुपाकुर्यात इ
दं वैहो एकवशाय च्छिय च्छिवशांय च्छिन्नधिदंप्रियेवकाववशास्याद्दिति ... प्रा
जापत्यांश्च सप्तदशाश्यामतूपरांस्तान् ततः सप्तदशप्राजापत्यान् प्रजापतिर्देव
तानूपप्रमनुयाकरोति कीदृशान् श्यामतूपरान् श्यामाश्चुतेतूपराश्च श्यामतूपराः
तान् श्यामतूपरांश्च श्यामाः शुक्लकृष्णरोमाणः तूपराश्च विषाणगाः शृंगास्संतिपाश्च
वयसापिअंगहीनाः स्युः पुनः कीदृशान्वत्सान्स्मुष्कान् संडान् प्रजननपितृ... स्पर्यः त्रि ६
अत्र प्रजापतिर्देवता अस्यास्ते प्राजापत्याः प्राजापत्यश्च प्राजापत्यश्चेत्येवं सप्तद
शकाः हानुस्वार्थ एकशेषः कार्यः तथा प्रजापत्याः सप्तदशेभिस्सप्तदशानां पश्यं कं देव
तास्संबंधे सतिसप्तदशायागाएते इति सिध्यति अथ सप्तदश प्राजापत्यानपश्चनात्त्व
भतेइत्यमुक्तस्ते वै सर्वे तूपराभवंतिसर्वे श्यामाः सर्वे मुष्कराइति तथा तूपराणां अवि
षाणाइति दृष्टे श्यामतूपरचुक्तं चैवसोमकर्मचेति प्रजननं वैमुष्कराइतिवमुक्तं

ततः स्यात् स्वतश्च गलेव शगपाः वशायागलेप्रथमः प्राजापत्य इत्येवं सर्वेषां गलाहत्ति कान्यायेनाल
प्र॰ २

दे॰मा॰प॰ त्वात् एषां च सर्वेषां समानदेवतत्वात् समानगुणत्वाच्च सह प्रदानं कार्यं प्राजापत्यस्त्वाद्यस्तु
१० प्राजापत्यः सर्वे चेत्युक्तत्वात् अन्यथा धानां चतुर्णां मसिरात्रयप्रमृतां पदे आलंभो आग्नेया नं२
स्य३ दयो सर्वेपि गलगसिकयैवव ध्यन्त इति संप्रदायः तद्गुणाभावे सर्वेषामेकदेशोपि स
र्वेषां प्राजापत्यानां तद्गुणाभावे श्यामत्वाद्यो गुणा येषां ते तद्गुणाः तद्गुणानाम भावोः
10 प्राप्तितद्गुणाभावः सर्वेषां तद्गुणाभावे एकदेशोपि तद्गुणः श्यामत्वादिगुणवान् भव
ती सर्षः इर्वेदा एव ऽ समरुद्धाः पशवो यद्ववऽ समरुद्धा मवि देद्विकलिप्याः एवैवषः
समरुद्धाः स्युरिति श्रुतत्वात् यात्वत्तु नममेकेऽन्तमं सहदेशं पशुमेके आचार्या वाग्वोदेव
तायै आलंभ्यते एके प्राजापत्यमेव तद्देकेवा वउनममा लंभन्त इति श्रुतत्वात् अथ कठ
स्त्रे सारस्वतमस्य दशं सहदेशं चेति माहेन्द्रीं नवशा[illegible]वरग माहेन्द्र्यह्यामंत्ते
वशायावपाचरणां कुर्यात् तस्या आलभ्य च नहोता माहेन्द्र्यह्मनुशाऽ सन्नितद्दस्यैव
पामचरेगुरिति श्रुतेः अवदानैश्चरेद्यर्ऽ प्रतैः वशावदानैश्चरेद्धंप्रतैः प्रचरेत् देधा
ति३ वदानानि त्रयपर्यतीक्ष्रुतेः देधेति जोहवान्सन नन्यस्यमुखायां सोवि पक्कतानन्यस्यामिति॰
वशायाह्वयाप्रचारोत्कर्षपक्ष एव देधाश्च यत्तां प्रधानयागस्तस्य काल एव पूर्वेभ्यो देव राम॰
ताभ्यः सिष्टकृभ्यामवद्यति पूर्वेभ्यो जोहवेभ्यो वदनिभ्यो देवताभ्यः सिष्टकृभ्यमथैवद्यति देधा १०

वहनानिष्ठ्य पर्य्यग्निता ऽर्हंतं गुह्यानुपस्तीर्य हिंडिरव घृतिसहकृत् अभिघारयति प्रस्तवनं स्तवद्य
न्व येोपभृत्यसि सहकृत् सकृत् स्वधतिहिरभि घारयतिनप्रस्तवनं स्तवदानानीति श्रुवरागात उत्तराणि
विशेदानि उत्तरायैव पश्चात्तानि त्रीण्यावदानानि विशेषप्रज्ञायेद्दानि अथ [illegible] निमानुक्षेवि
शानुपहरतीति श्रुवरागात् अथ प्रजापत्यस्य पशूनां वपाप्रचारकालमाह वामदेव्यं यद्यप्यलो मा
जापत्यानां वपाभिश्चरन्तीति शेषः वामदेव्यमेव माध्यंदिने सवने मैत्रावरुणो स्तुविद्य हसामा
नत्से वदत्यह्यागंते प्राजापत्यानां पशूनां वपाभिः प्रचरेत् तेषां मारुद्य चैमैत्रावरुणो वामदे
व्यमनुशंसतीति देवानां वपाभिः प्रचरेदुपरि श्रुते अन्त्यप्रजापतये स्तुपां भक्ताच्छागानां
वपाभ्यामेव होतानुब्रूहीत्यनुवचनं मन्त्रावसते यस्तुपं भक्ताच्छगानां वपाभ्यामेरः प्रस्थितं प्रेष्य
इति प्रैषः अथ प्रजापत्यस्य पशूनां हविः प्रचारकालमाह स्कन्नह नास्त्याग्य विष्या सक्रंदह
नास्त्याग्य विषां प्राजापत्यानां पशूनां हविषा प्रचरेत् अथैष्टानुयाजाभवं स्वस्वदेस्कचार
वैष्वार्ध्वर्यवं त्रिभिः प्रवर्तंतीति श्रुते एवं कालांतरसप्तदशप्राजापत्यानां वपावदानप्रचा
रं त्वर्षपसमुक्ते दानिं प्राकृत एव काले तेषां वपावदान प्रचारपक्षमाह यथाम्नायं वोभयोः
उभयोः प्रजापत्यवपाह विषोर्यथाम्नायं यथा प्रकृति प्राकृत एव काले प्रचारो भवति तदुत
पान्नकुर्याद्दुयते विकारस्येषो यापत्तयपादेशेषि वाए षयन्तय प्यादश एवं करोति तस्मा घद्वैवेन

रेषां पशूनां वपाभिः प्रचरंति तदेवैषां वपाभिः प्रचरेयुर्यत्रैवेतरेषां पशूनां हविर्भिः प्रचरति तदेवैस्तुति

दे॰भा॰प॰ तेरे पाठे हविषा प्रचरेयुरेकोऽनुवाक्या भवत्येका याज्यैकदेवत्यानि प्रजापत्यपदस्तु पाठे म
११ का ध्याननाठे हविषो ऽनुब्रूहीति प्रजापतये इत्येवोपांश्वेकाच्छा नाठे हविः प्रस्थितं प्रेष्ये
ति वषट्कृते जुहोतीति यत्तेन अनेकपाशुके पशुप्रचारे तन्त्रेण प्रचारे च विशेषः केवलस्ये
युक्तः पदिवत्स्वः पशवः पुरोडाशावास्त्र्युहयमनोरूपस्तीर्य जुह्वामवदाय अभिघार्योपस्थ
स्ववदाया नमिघायोत्तमस्याघारस्यामन्तुसौ विष्टकृतमभिघारये घन्त्यकृवनमहो यमस्दे
ना६ वमेवं कुर्यादिति तेनस्त्रेपि नार्दिवनेषु पशुगरोष्ठ वमेवोक्तमस्ति अथ वशाया अपि प्रा
कृतेकाले वपाप्रचारमाह वशायाश्च वकारा यथान्यायं वपायाः प्रचारो भवतीति शेषः व
शाया अपि यथाकालं प्राकृतेन एवकालेसोमायनपशुवपाप्रचारानन्तरमेव वपायाः प्रचा
रो भवति न उत्थानं कुर्यादिति एवं पशूंनिषिध्य तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपाभिः प्र
चरंति तदेवैनस्यै वपया प्रचरेयुरिति श्रवणात् वशायाश्च वपायागस्येव कालो नर्थ उक्तस्तर
स्येव यथान्याय पक्षे वशावदानप्रचारस्तु पूर्वपक्षेपि सकाल एव भवति एवं धर्मेव श्रपणं
अस्मिन्यथान्यायपक्षे वशावदानानामेव धर्मैकस्मिन्नेव पात्रेऽन्तौ वानां अपशूनां च
श्र परां भवति नेदं धा यथान्यायपक्ष एव एकधावदानि श्रपयंतीति श्रुतेः अवदानच राम॰
विशेषस्तरापि विशेषदतीति पूर्वपक्षे उक्तं अस्मिंश्च पक्षे उत्तरा गामोपमतानां अवदाना ११

३२

नोविशेषकृतार्थेऽहानं भवति यथा न्यायप्य एवनमानुष्ठेयेविशात्तुपहृतीतिप्रकृतत्वात् मा
ध्यंदिनीयैः सहनैवारश्चरुर्वा हिस्यसः सप्तदशशरावः माध्यंदिनस्येमेत्वाध्यंदिनीयाः स
वनीयाः नैमाध्यंदिनीयैः सवनीयैः सहनैवारश्चरुर्बृहस्पतिदेवतः सप्तदशशरा
वो भवति सप्तदशएवो भवति सप्तदशशरावाणां परिमाणमस्यासौ सप्तदशशरा
कनीवाराआरण्याव्रीहयः सप्तदशाइति हरिस्वामिनः नीवाराणामयं नैवारः सचासौ
चरुश्च नैवारश्चरुः अथवा हिस्यसंश्चरुः नैवारः सप्तदशशरावं निर्वपतीतिप्रकृत
त्वात् माध्यंदिने एवास्य प्रवरणाविधानान्माध्यंदिनीयैः सहैवएतत्कर्मनीनकर्त्तं
कर्त्तासिध्यर्थं च इदानीमिदं विचार्यते किं वा हस्य सचरोः सप्तदशशरावपरिमाणे
निर्वापे चतुःसंख्यायामुष्टिश्च निवर्त्तिर्भवति नवतान्यत्तराप्यनि किं तावत्प्राप्तं सप्तदशो
वरुर्वपस्य परिगृह्णाति संख्यामुष्टिनिवृत्तिं सामान्यात् अत्र सप्तदशशरावनिर्वापे
चतुःसंख्यायामुष्टिश्चनिवृत्तिः स्यात् कुतः सामान्यात् समानकार्यं हि समानकार्यस्य नि
वर्त्तकं भवति अतः कारणात् समानकार्येण प्रसप्तदशाख्येन परिमाणेन शरावेणा
चोदकप्राप्तमानुमानिकमुष्टिसंख्याणां परिमाणां निवर्त्तते न च प्रसप्तदशकतयास
मानकार्येया सप्तदशसंख्यया चोदकप्राप्तानुमानिकी चतुःसंख्या निवर्त्तत इति ॥

हे॰भा॰१४ एवं चरुवेपसेकृतेसिद्धांतमाह नयनंतिशब्दात् यत्सके वतः संख्यापाम्बुध्येश्च उभयोरपिनि
१२ वृत्तिरिति तन्नकुतः अन्यकार्यत्वात् कथं कार्यो न्यम्बर्थं यजंतिशब्दात् अथवाहस्वसर्वं
नैवारः सप्तदशशरावं निर्वपतीत्यत्र योनिर्वपतीत्यत्र पोनिर्वपतिशब्देद्रव्यदेवता
युक्तः स यजतिशब्दः द्रव्यदेवतासंबंधविधानार्थत्वात् यजतिशब्दस्यार्थवत्त्वे तेनन्य
त्र परिमाणशरावपात्रसप्तदशसंख्योतरुभयमपियागे विधीयते वाहस्वसेन सप्त
दशशरावयागेनेति संख्यामुख्यपश्च निर्वापे विहिता नचान्यत्वश्रुतमन्यत्रश्रुतस्यापि
वत्तेकं भवतीति किंतु सप्तदशशरावपरिमाणस्ययागद्रव्यस्य चतुःसंख्ययामुष्टिना
वाशास्नो निर्वापः कर्तुमिसर्पो दिन्यतरस्यबाधः प्राप्नोति सत्वमुष्टीनांजघन्यत्वात्
नसंख्यायाः मुख्यत्वादिति अतः सप्तदश चतुः शरावपरिमाणेनैकेनचित्पात्रेणचतुः
संख्याविशिष्टंपरिमाणमत्रकर्तव्यमितिसिद्धांतः अथात्रदक्षिणामाह सप्तदशसप्त
दशानिददातिगोवस्त्राजाविनां गावश्चवस्त्राणिचअजाश्चअवयश्चगोवस्त्रा
जावयः तेषां गोवस्त्राजावीनांप्रत्येकं सप्तदशशतानिददाति गवांसप्तदशशतानि
ददाति तथावस्त्राणांछागानांअवीनांच शाखांतरात् सप्तदशपलस्योनिष्क राम॰
कंचसत्ववस्योहास्यः चतुर्भिः सुवर्णैरेकोनिष्कः तिष्कसुवर्णोश्चत्वारस्तस्तत्त्वात् १२

ध्यो

निष्कपरिमितेन सुवर्णेन निर्मितेनाभरणविशेषोऽपि निष्कशब्देनोच्यते निष्कः कंठे या
सां ता निष्ककंठ्यः निष्ककंठ्यो बृहत्यो हस्त्यः सप्तदर्शिताः हस्तिवर्षकमहानसानि
हस्तिनां सप्तदशकं दद्यात् तथा वत्सकानां वाहनानां च घृतानां शकटानां पुत्राणां स
सप्तदशकं दद्यात् महानसानां च सप्तदशकं दद्यात् महानसशब्देन महान्तो रथा उच्यंते ।
महान्ति च तान्यनांसि च महानसानि इति सर्वं पारस्करसूत्रव्याख्यानेनोक्तं पाककार
णगृहमुच्यते इति केचित् जातेर्जातेरश्वा सप्तदशगणपूरणात् जातेर्जातेरश्वगवाश्व
छागमहिष्यश्वतरा इत्यादिकाः पाः सप्तदशकं सप्तदशकं दद्यात् आ सप्तदशगणपूरणा
त् यावद्ध्वा अश्वाजा विजातीयसप्तदशकानां सप्तदशगणाः पर्यन्तेन तनश्वगवाश्वा
दिनाजातीयानां सप्तदशपञ्चनामप्रत्येकं सप्तदशकं सप्तदशकं दद्यादित्यर्थः एवं
एवं पक्षे कृते सिद्धांतमाह द्रव्येषु वा सप्तदशाना सप्तदशा सप्तदशानि दद्यानीति निष्कृते
समानजातीयेष्वेव सप्तदशानां संख्या गवाद्येष्विषं सप्तदशता ज्ञेया न भिन्नजाती
येषु गवाश्वाजादिषु कुतः सप्तदश सप्तदशानीति निष्कृतेः गवां सप्तदशानां च सप्तदश
दद्यानीति सप्तदशसंख्यानां गवां सप्तदशगणान् दद्यानीत्यर्थः कुतः रश्मिरणा हानस्य
कल्पिकेन नायणार्थे त्वादीनाद्रव्यस्यभोगपत्ताद्वेगोभिरेव स्विकं तेनायणासिद्धेर्गवामेवेन

ध्याका

दे॰मा॰१४ तत्संख्यानं स्थानं द्विधीयते तेन नमूशान्तद्वयमेको न नवस्यधिकमे वा गावत्वदेवाइत्ति
१२ सिद्धांतः एतास्वपर्वंःसस दृशशातेगो भिसस भि स्ति ताए का दृशानेस रदृद्वयंग
कःसंप धेते अतनष्ठ्ववरगाकाले एवंप्रयोगः स्थंतरवृद्धेनवनु छेमेन ससदृशशाते
गो॰४ ससदृशशानांवे स्थाजाविद्द स्मितोन ससदृशाविषया व घतीहस्तिबद्यकमसा ६४
न सदृ स्मितोनससदृशा संस्व ससदृशागता कगोड् अदृ स्मितोन ववाअवेपेनास्व
स्पृशति अत्रठेरागमत्वे न सदृ स्मिता हृसीनि कर घृहस्ति यानगवा पक्षानां वौ स्याद्
नांससदृशै केके स्पजानस्याप त्रेनवर्ततोनिप स्पा अष्ठाः पाना निशकत्ती निः
अन्मत्रसिद्ध तथासदृस्ता गोगवा ससदृशदृघाद्दि निशेषक शना निवा अत्रापिप
वैवछेषः दृस्मिरगा ननेपस्यानरमार् ससदृशैवेवगयावसंकु वानपेव इत्यावस
ते एवकारोन्वदृस्मिरगा निवेसर्यः अप्येनानास सदृशानांप्राप्त का नांचनवा विभा
गम्याद् नां समसदृस्विगम्भो विभजेत ना इतिनिरवौक्ताः स सदृश सदृशागिा श
नानिवा तथाश्रै नावामध्यन्त कारिष्यः अपवाने गुदृस्मिरगाजातेपुर्यं घ३
व तन्नमध्यन्तः कारिष्याद्यात् इत्तरेष्यः समं विभजेदित्यर्थः येन स्पेनाङ्गिं धावेत राम॰
गृह्णते दृघाद्वं सदेव सास्तरगांया मनिखिन आरोहेन् वस्तवमे सरूवंमहोचेय १३
घ३

यस्मिन्नासीनोभिषिच्यते वसन्तमुपयीरशनाद्युपयेवहिरण्यस्यालमधुनः पूर्णां वल्क
रोकं स स्थालोवाग्हिरण्यं तु वान्मधु मिश्रयानइति शांखायनोपि सप्तदशगवांशता
निदद्यात्मि सप्तदश्यावा स प्ता सप्तदशयानानि उक्ताविरथ्या गृह्णातिनोभिष्कान्दुंदु
भिस्ता नि सप्तदशा सप्तदशानि भवंतिति आसीवाजपेया वयसो वयसः सप्तदश
सप्तदशोतिकु त्वाजपेयाः इति मानवसूत्रे हास्तिरथोहमो तु त्वा सप्तदश सप्त
शानि दद्यात्मि सप्तदशनिष्कान्सप्तदशमाल्ला सप्तदशदासीः सप्तदश हस्तिनः स
प्तदशगवांशतानि सप्तदशगावीनासप्तदशयान्नानासप्तदशरथानसप्तदशाश्वानि
सप्तदशोसप्तदशानि उष्ट्राः प्रादित्यायजुर्युक्मध्वय्यवेददाती लिंगाअध्ययनोन्यैति
मध्यदनागिपश्चाद्दद्यानीति कात्यके व्यवमेवाति २ मत्स्वतीयानदंद्रस्येव
त्वष्टतिरथ्यावहरणं मत्रामत्स्वतीयानेमा हृदयस्य गास्तवै इंद्रस्यवज्रो सीत्स्ये
न यो वमेवेन हरणाच्छ कर्थं द यस्मा वहरणा मवत्ता रणाम ध्यर्युः करोति अग
होतेमाहे इति पक्षसापरथमुपावहरती निधनत्वात् यद्वात्व नेकयजमानेव
हारशाहातवाजपेयः क्रियते तत्राप्याहो मवति त्वयमो वाजस्य मिता तिमि तिद्ध्याः
त्वयेमेवाज मितं त्विति वहु यजमानके सदिति विवेधनेसम्पत्तिः येस्तर

के॰भा॰१४ न्निविकारगास्म्प्रभुकं अमदे ष्वाभावः सेतन् वंधात्त स्वीकरोतु उत्कृपवित्वयं ःत्रि
१५ स्निनुमा स्निचं तु इ स्निवा ह्रिवचनेन बहुवचने पि त्वं धातू स्निधाता ः क्षीहिमुत्वा ह्रि
चपाणन् द्विगोगन वात्वात समाव र्तयति वाजस्येति धर्मं हीतं तस्य वाहारगाद्
वनागिते रथ्य धर्मं हीन मितिमु रिगत्ही त्वाव त्वाद् द्विगोगन वात्वा स्वस्य द्विगे
तो हरेवेरिमध्ये आवर्तयति भानी वपाद्धुखं स्वाप वृतो त्वयं ः तं धर्मं हीनस्येन
वेवम्प्यवर्तयती तिस्कृतत्वान धुरिगत्हीनं धर्गे हीत संमीति योग विभागात्स मई
मासः श्रेतत्वे द्विवेहरं तत्रिस्वनस्मिन्नाये व्ययीभावः अभि अभिमुखं अ
वधः भस्मो वर्तयति गमयती त्वयं ः अप्यात्मोस्मनायवनीयमानान्त्वानाना
नागतानवत्तरीति आवेतर मनक्षियनेन मवे गाधवेरभ्यान भिः प्रोक्षतिअ
भ्युक्षति कीदृशानव्यान् अपावनीयमानान् त्वम वनार्थमस्मु प्रवेश्यमानोनान् अ
पवेशितान् कन स्वानाम् स्वसाग नान भथाथ्यानाभिरभ्यु स मिस पनाया
भ्यवनीयमानानत्तु पितान्वे हानीता नीति भक्ते अभ्युप्रोस रोमेघोनरमा
ह स्वीसपद स्निवा स्वीस पाप्या वत्र स्निरिस्वनेनेव्या पवी स्नातभ्यानभिः प्रा राम॰
क्षति समभुवयोगा अपवा अभ्युवेतरम तं स्वीसा [illegible] यद्दस्यनपोर्मचियो ः १५

समुच्चये भवन्ति। आभ्यामपि मं चार्थं समुच्चितानाम मध्यान्योन्यस्मिन्नीयन्ते। सोऽभ्युच्चयः अं
नरमनमिति प्रकसाने ना द्विर्वी रायो यो वरस्वेवं समुच्चयस्य स्फुतत्वम् अनेनार्थे [illegible] वापि पत्र २
समुच्चयार्थः अन्वाचयो वस्थ योजनार्थो नाचव्यारा मयं संस्कारः चतुर्थे च विशेषा
त् अतः संस्कारर्थे भेदाभेदेन प्रत्यक्षं प्रत्येकं सं [illegible] कार्यं न तत्र मेघावत्क्तिः तदन्ते भेदेमं चा
वत्तिः साक्षिपातित्वादिति हस्तिरात्रपुनः किवातोवेति ननोवातोवामनोवसेन न मंचे
रास्य हस्तिरात्रमधं पुनः किं अन्वाचये पुनः किमहस्तिरात्रपुनर्मेवाद्येपुनः तस्मादिति सूत्र न
त्वात् तथा समपुनः किवातो वा मनोवेतीति च उत्तरं चानरत्नोऽस्ति वा मरठे हाभवेति सं
चे रात्रस्य उत्तराम इंधपुनः किं अन्वयसव्यापुरंपुनः किवात्तरं रठेहान चेस्यादि सूत्रनत्वात्
हस्तिरात्रस्यां धुरि योक्तव्यो हस्तिरात्रपुरुषः पुरुषं व यत्र इति निपातनात् हस्तिरात्रपुरुष
इति सप्तमीति योगविभागात्समासः एवं सव्यापुरुषशब्दोऽपि हस्तिरात्रप्रष्ठिं जवोप
त्तरति जवोयस्तरति मंत्रे रात्रस्ये हस्तिरात्रप्रष्ठिं तत्रीयमस्तुपुनः किं हस्तिरात्रयां धुरि
प्रष्ठिर्हस्तिरात्रप्रष्ठिः सप्तमीसमासः धुर्यापस्यापक्षं देशमध्यातीति प्रष्ठिवीर
त्वापुरुषः एवं सव्याग्रापितिरितिप्रामे हस्वतेरौष्ठिकं द्वयकं अन्वहस्तिरात्रप्रष्ठिं पु
नः किं इति प्रकसस्वपुनः किं जवोजत्तरति सूत्रनत्वात् अयुक्तः स्यात् यीतेत्यग्रछति स

दे॰ भा॰ १५ सर्वैर्यंत्री चतुर्यैर्ग्याश्वारथ्येयुक्ता एवानुगच्छतीति अनुपश्यादेति कीदृशः सर्वैर्यंत्री गुरुवरी
१५ वर्ष्यावतः कश्यपस्यागतादिग्सर्वैर्यंत्रो येनस्वर्गः अधिप्रछिद्युगएकचतुर्योन्वेति
मानुषो हि सरतीत्युक्तत्वात् प्रछेर्युगं प्रछिद्युगं अधिकं प्रछिद्युगस्य सोयमधिप्र
15 छिद्युगः अश्वशुचकरणो येनः सर्वैर्यंत्री स्वर्गेइति हरिस्वामिनः बार्हस्पत्यमन्नानाघ्रा
पयतिवाजिनइति वाजिनोवाजजितो वाजं सरिष्यन्त इत्यनेन मंत्रेणानाघ्रूयेयु
क्तान् अश्वान् बार्हस्पत्यं चरुमाघ्रापयन्ति एतदुक्तं मंत्राद्रत्यावघ्रापयेत् एकं त्वाक्षुत्तरा
मपि तमश्वानवघ्रापयतिवाजिनइतिश्रुतेः चतुर्युजोपुनत्क्रा परांस्तु अधो बहिर्वेदि
षोडशाश्व परानितियुक्ता द्व्याश्व्या नषोडशरथ्यान् बहिर्वेदितस्मी चतुर्युजोपुन
न्ति एकैकस्मिन्नेव चतुरश्चतुरोश्वान् युनक्ति तदर्थः एवं सप्तयोजनेन चत्वारोगामश्वानां
दर्शनात्र्दिद्युगद्युक्तं एवं रथचक्रमंत्र प्राप्तिमाशंक्याचेतस्मी मित्युक्तं बहिर्वेदी संतत्व
द्विनिरासार्थं सर्वैर्येतद्युनक्ताति क्रियया प्रासिस्तिनामिति निषिध्यते देवस्याहमि
त्ययाथ्यचक्रमारोहत्युत्करो नाभिमात्रस्थारणेस्थितं देवस्याहं सवितुरित्यनेनमंत्रेणा
ग्नीत्रारथ्यचक्रमारोहयति कस्थितं उत्करे नाभिमात्रस्थारोगे स्थितं आरोहितं नवो राम॰
दंचरं सप्तदशारं च भवति छंदोगसंज्ञतयाविधानात् एवं राग्नीध्रीयं स्वरात्मनिखा १५

नास्यान् । तस्मात्सौ इंद्रं सप्तहस्तायां रथचक्रं यत्तिमुक्तं स्यात् तस्मादेव यत्किंच रथ
चक्रमिति । तथा च स्मार्तेन वै उत्तरश्रुयात्स स्यादारंहां निंद्यमिति तस्मिन्नु रथचक्रे प्रतिमुंचत्सौ इं
वरं सप्तहस्तायामिति सव्रुत्ता रथचक्रमधिरोहति नाभिदघ्ने उद्धि [illegible] वस्माहमिति श्रुत सं दे ३
त्वात् । नाभिदघ्ने नाभिमात्रे स्यात् सो उद्धिं ते उद्दे हिंते स्यादिति तदर्थः मंत्रसंहितायां देव
स्याहमिति तारयेत्यादहस्यति लिंगका उद्धिलिंगा मंत्राः समाम्नाताः अत एते यावर्णी
अवस्थापाविनियोगमाह । एते ग्रासवियस्य चक्रं उद्भ्याः देवस्याहं सवितुरित्यादि
मंत्रेषु वैरेण्यं इदं लिंगका मंत्रास्ते सर्वे समिद्धस्य यजमानस्य चक्रं उद्भ्याध्वकारोत
रत्नावरोहयाद्रभिवादे नाभिहररां संवेधितत्वकरणा मंत्राः भवतीत्यर्थः परि
षाहरस्पतिलिंगका ग्रासस्पस्त यो हिंद । नाम्नकस्यैवमेव श्रुतत्वात् यदि ब्रालणा
यजेते अथ यदि राजन्यो यजत इति चक्रं उद्भ्याभिमव चक्रं उद्भ्यो भवाव सप्तहस्तं उद्भी
नासजस्यत्रुवेदीय [illegible] ग्नीध्रात् आग्नीध्रात् सध्रुवात् पश्चीध अगरहा ह्यपरस्मिन्ने को
वरन्वे हि वि घायामनत्तसीरुसप्तहस्ता उद्भी प्राक्त स्यात् नासजति अव लगयति
अर्थात् उक्षितेषु स्यात् । अथवा हू स्य तोनिला यत्न यो रुप येकं च स कं पूर्वापर
यंत्रं सप्तहस्ता कीलकयुक्तं प्रागग्रं निधाय तेषु कीलकेषु उद्भी नासजति । अनुवे

दे·भा·१६ रीतिय स्य चापा मस्य स्याव्ययीभावः। अन्यस मद्दशा ङ्इमीननुवेधं नेदं संमित्रं त्रिपत्नीवा
१६ भार्नी धार्दिति श्रुतेः अनुवेधं ते वेदं तेनो वेधंतः सवपत्नीवध्यां मीधार्दि त्रिवच
नाद्दनरोतः वेधंतस्य य आयाम स्ते नाया मेनायतत्वा निस्वतस्मिन्नर्थे यस्य चा या मर
यीर स्वर्थेभावः समासः संमित्रं ति संसन्ना मित्रं त्रिं मित्र स्येयरो अत्रा संजनेस्स्वराग
16 दारेणा मित्रं ति मित्रा पुरुष राग स्या संजनी स्यर्थः वहस्पते वाजमिसे कंडड मि
माहरं तिर स्त्री मित्रराम् वहस्पते वाजमित्यनेन मंत्रे राणाध्वर्युले वा स समद्दशान्ने
हंद्मेनां मध्य एकं डुड मि माहरं त्रिदारयति अथैनेषां ड्डमेनामेकं [illegible] वाहं गुः
तिनस्त्रवै यजुषोहत्ता मंव त्रिस आहं त्रिवहस्पते वाजमि ति पठनत्वात् तस्त्रीमि
त्रराज इमरान ईंड मी त्वस्त्री मेवाहं त्वध्वर्युरेव स्त्रियः सप्तदशोपप्रव्याधानस्व।
तितीयोऽध्यायः स्त्रियः सत्रियजातीयः कथ्वन धनुर्धरः पुरुषः सप्तदशोपप्रव्या
धानतीर्थ[illegible]लोत्कणंनरा साड्डीवचुरंकं मस्या नुदीध्यां दिशिवा स्यान्निस्विपत्नी
सर्थः प्रध्वतोऽने प्रव्याधनें प्रव्याधान्य विध्य त्तिया वात्वारकः प्रव्याधस्तावा
त्तिर्यग्गजा यत्तिरथ्या पावत्तसप्तदशप्रव्याधास्तावोनन्त्वग्रजापतिरिति श्रुतेः वार एम
वान्यारकः प्रव्याधः प्रप्रसेपरः सत्र प्रव्याधेन देशो तस्य ते पावा निषुपातं देश १६

प्रव्याधः षुक्षेपः॥ अतः सप्तदशा संख्या त्रिषु प्रक्षेपा। अस्थिपत्नीस्य र्थः अपवेधं तारुज्ञाजन्य उदकलस्तद्द्वार

तुष्टिः

इत्यर्थः एकं प्रव्याधः प्रभुः प्रजापतिः सप्तदशप्रव्याधो वीर्य इति सप्तदशप्रव्याधान्व्यावि
ध्यन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिमुज्जयतीति वाक्यशेषात् इत्यतः स्यात् सप्तदशप्रव्या
धाः सेपरणीयाः एकः शरः क्षिप्तो यत्र स पतति स एकः प्रव्याधस्तत्र गत्वा द्वितीयस्य
प्रक्षेपः कार्यः स यत्र पतति तत्र गत्वा तृतीयस्यैवं सप्तदशप्रक्षेपा इत्यर्थः
तथा कृते सप्तदशप्रव्याधवीर्यस्य प्रजापतेर्जयो भवति नान्यथा नत्वेक एव क्षिप्तेन सप्त
दशानां प्रक्षेप इति अंसे मिनोत्यौडुम्बरीं शाखां अंसे सप्तदशे प्रव्याधे आजिधाव
नस्यावधिस्तत्रौडुम्बरीशाखां मिनोति निखनतीत्यर्थः देवस्याहमिति यजुषा युक्तमा
रोहति अध्वर्युर्यजुषा युनक्ति तं यजमान आरोहति देवस्याहमिति स्यादिध्मतत्वात्त अ
ध्वर्योर्ध्वत्त्रसीं ब्रह्मचार्यन्तेवासी वा वाचनाय यजमानारोहणानन्तरं अध्वर्योर्ब्रह्मचा
री अध्वर्युणा यदुपनीतः सोध्वर्योर्ब्रह्मचारी अथवाध्वर्योरन्तेवासी शिष्यो वा वाच
नाय यजमानस्य वाचनार्थं च शब्दात्तमेव यजुर्युक्तं रथं तस्थीमेवारोहति अथवाध
ध्वर्योरन्तेवासी वा ब्रह्मचारी वैन यजुरधीयानात्तो न्वाख्याय वाचयति वाजिन इति श्रु
तेः अन्तेवासी शिष्यो येनापि संस्कृतः ब्रह्मचारी तु स्वयमुपनीत एवेति अध्वर्योर्हि
वयमित्येवमेव होमादिहोमा पत्नतेन विरोधाद्वचने पुरुषप्रायतावचनादयं विधिः इत्तरे

यजमानः यजुषा मंत्रेण युक्तो रथो यजुर्युक्तस्तं यजुर्युक्तं रथं देवस्याहमिति मंत्रेण यजमान आरोहति ७ श्रुतिः

३.भा.१४ यामेकस्मिन्नाजन्मोवैश्यावासोरमतिय्यत्य इत्येरथंवहिवैहिरण्यं प्रोक्तानां षोडशरथा
९८ नां मध्ये एकस्मिन्रथे राजन्योवैश्यावासौरा रांग्रहारांमतिय्यहार्थेमुपविशति यः अत्रे
सोरान्ममतिय्यहींष्यति सोधुनारथेउप विशतीत्यर्थः अथैते यामाजिस्रुतांश्चरथानामे
कस्मिन्वैश्योवाराजन्योवापाप्यितोभवति संवदेरूसरायांश्च आगाउपविशतीतिश्रुत
17 त्वात् आजिश्चशीघ्रयंति स्पर्द्धयाधावनमाजिशब्देनोच्यते तेनपरस्परंस्पर्द्धयाअहम
हमिकयाशीघ्रयंति निरवाताः र्व्वरीशारंवामतिरथान्धावयंतीत्यर्थः अत्रयंतीतिबहु
ववेनोपदेशात्तिरेषुरथेषुस्थित आरोहेपुरुषःकश्चिदेकस्मिन्योतिरिच्यते धावंसा
जिमितिश्रुतेः कटसत्वे समदृष्टोउपासान्धावंतीति वाजिनइतिवाचयति वाजिनोवा
जजितोध्वनःस्कंमुंमंत्रयजमानंवाचयतियोवाचनार्थेरथमास्तेभवति सोवास्या
यवाचयतिवाजिनइतिश्रुतत्वात् ३ ब्रह्माचिःसामगायति आजिंधावत्सुयजमाना
दिषुरथेषुरथचक्रास्थो ब्रह्माचिःसामगायति त्रिःसामाभिगायतीतिश्रुतेः एत
द्वाजिसामछंदोगानांप्रसिद्धं आविर्मर्याआवाजमित्येतस्यामृचि इदमीत्वाहयंति १
आजिंधावत्सुरथेषु इदमीत्वाहयंतियजमानपुरुषाः धावंसाजिमाघ्नंति इदमीनभिसा राम.
मगायतीतिश्रुतत्वात् एषस्यइतिमन्त्रवजुहोति आजिंधावत्सेवाध्वर्युः एषस्यवाजी १०

इत्याभ्यां प्रत्यृचं सकृद्गृहीतमाज्यं जुहोति अनुमंत्रयतेवा अथवा एवमित्याभ्यां धावतो
भ्यामनुमंत्रयते ध्वर्युः अथैताभ्यां जगतीभ्यां जुहोति वा त्वा मंत्रयत इति सजुहोत्येषस्ववा
जीइति वषट्कृतत्वात् उत्तरेणावत्तवेन उक्ताभ्यां मंत्राभ्यामुत्तरेणाउत्तरकालं यष्टिमेन शंनो
भवन्त्वित्यनेनत्त्वेन सकृद्गृहीतमाज्यं प्रत्यृचं जुहोति अथवा शंनो भवंत्वित्यनेनत्त्वेन धा
वतोरथाभ्यामनुमंत्रयते अथोत्तरेणात्त्वेन जुहोति वानुवा मंत्रयत इति प्रकृतेनैवाने
वैतद्भ्यां धावत उपवाजयत्येतत्पृथ्वीर्ये दधातीति सोनुमंत्रयते शंनो भवंत्विति वषट्कृ
तत्वात् सुवं जयति आजिं धावतां मध्ये सुवं जयमानो यथा जयति सर्वेभ्यः प्रथमो
यथा शाखां प्राप्नोति तथा कर्तव्यमिति सर्थः शाखां प्रदक्षिणं कृत्वा यंति अंतेषु मध्ये
निखातायोदुंबरी शाखा मर्यादाभूतानां प्रदक्षिणां कृत्वा सर्वैरथिनो यजमानादयः
आयंति देवयजने प्रत्यागच्छंति तथा च मनुः सप्तदशसु प्रव्याधेषु यो दुंबरीं स्थूणां नि
घ्नंति तां काष्ठेत्यावस्यनेन तां प्रदक्षिणां कृत्वा प्रत्यायंतीति आयेन पुत्रस्रावरोहस्ति देव
स्याहमिति आगतेषु सर्वेषु रथेषु देवस्याहमित्यनेन मंत्रेणावस्यार्थचक्रादवरोह
ति अवतरति त्रिः साम्नाभिगायति त्रिरभिगीयावरोहति देवस्याहमित्यादि वषट्कृतत्वात्
अनुव्याहरतीति लिंगकामंत्रो ब्राह्मणस्यास्यादिलिंगकः स्वनियस्यैति प्रागुक्तं एवाबर

दे॰भा॰१५ निमंत्राहतमवहरते एषावः सासत्तासमित्यनेनमंत्रेणमंत्राहतंदुंदुभिमवहरत्तेअवता
१८ रयति अथैते वाजिनस्त्वरथेषुएनराप्नतेबेतेबांदुंदुभीनामेकंयजुषोपावहरति
ज्ञ२ नत्सर्वैर्यजुर्भिरोपावहृताभवंतिसउपावहरत्येषावइतिश्रुतत्वात् अत्राधिवृहस्पति
लिंगकामंत्रोब्राह्मणस्यऐंद्रलिंगकःक्षत्रियस्येति तस्मिन्नितराणि दुंदुभीनुपावहरं
दुभीनत्तस्मिन्नवहरतेअवतारयति एकंयजुषेत्याश्रुत्सा इतरेषांमंत्राभावपरिज्ञा
146 नात् अवतस्थैनेवारमाणंभवेत्तीर्थेस्थितमामावाजुंसेति यजमानोवारथात्वतस्था
वतार्यतीर्थेचात्वालोत्करांतरालेस्थितैनेवाश्वंतस्माभ्मनेउपस्पशति अथवाहस्य
सेनवरुणायस्युपनिषतेतमुपस्पशतीतिश्रुतेः सोपस्पशतीतिश्रुतेः सोमस्यए
सामावाजस्येतिच अनेकयजमानकेचात्रमंत्रोहः आनोवाजस्य आनोगंतापि
तरा आनोसामइतिद्वयोः आनोवाजस्यआनोगंतां आनःसोमइतिवहुषु यजुर्युक्ता
नाघ्रापयतिवाजिनइति मनुर्युक्तान्मंत्रेणयुक्तानश्वानेवांश्चरस्माघ्रापयति तमश्वा
नवघ्रापयतिवाजिनइतिश्रुतत्वात् चतुर्थयुक्ताध्वर्यवेरहति चतुर्थमश्वंरथेयस्या श्म:
प्रश्चिंयुक्तांतर्यंयुक्तंरथमध्वर्यवेयजमानोददाति अधिप्रश्चियुग एवचतुर्थोश्वोनिमात १८
बोहिसत्तयत्ररास्यंन्भवतितच्चतुर्थमुपयुज्यददातीतिश्रुतत्वात् सर्वेभ्यःयोऽर्था ?

ज्ञ२

नरान् षोडश रथान् सर्वेभ्यो ब्रह्मादिभ्यो ददाति एवैकस्मा एकैकं अध्वर्युर्यजमानौ मधु
यहं सोरत्नियहाय प्रच्छन्तजनरसं वेदिश्रोणादुपविश्याय अध्वर्युर्यजमानोऽजरसं
वेदिश्रोणादुपविश्याय सोरत्नियहाय राजन्याय वैश्याय वा मधुयहं प्रयच्छन्तः अथैते
षामाजिसृतानां रथानामेकस्मिन्नेव वैश्यो वा राजन्यो वोपास्थितो भवति सवेदेरुत्तरस्याः श्रो
श्रोणादुपविशन्तस्याध्वर्युश्च यजमानश्च पूर्वयाद्वारा मधुयहमादाय निष्क्रामतस्तं वै
श्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणावाधत्त इति श्रूयते तान्नेष्टा च सोरान्यध्वि मेन निर्हृत्य शाला
मपरेणाहृत्यैकं प्रयच्छन्नाहानेनेत इमं निष्क्रीणामीति नेष्टा च सोरान् समस्तश्शासुराय
हान्यध्वि मेन द्वारेणानिर्हृत्य हविर्धानानिश्रस्यैणासामपरेणान्नाग्रहस्यैतेषां समस्तहस्ता
नां मध्ये एकं सुरायहं सोरत्नियहाय प्रयच्छन् समर्पयन्नेष्टा अनेनेत इमं निष्क्रीणा
मीत्याह अथ नेष्टापरयाद्वारा सुरायहोन्नादाय निष्क्रामति स जघनेन शालां पर्येत्यैकं वै
श्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणावादधदाहानेनेत इमं निष्क्रीणामीति निष्क्रान्तवान् ततो नेष्टा
न्तं सुरायहं तस्मै समर्पयति अध्वर्युश्च मधुयहं च तस्मा हरते सोरत्नियहस्तु तान्त् सुराय
हान्स्वीकृत्य सनेर्यथे[illegible]कुरुते दानं पाने निनयनं वेति ततः स यं भोगं कामयते तं कुरुत इति श्रूयते
ब्रह्मणे मधुयहं ददाति सपात्रं सपात्रं हिरण्यपात्रेण सहितं तं मधुयहं ब्रह्मणे ददाति॰

दे॰भा॰१८ अथैतदे सहिरण्यपात्रमेव मधुपर्कं ब्राह्मणोऽर्हति इति श्रुतेः आयसं वः ब्राह्मणोऽर्हा
१९ तिमध्वस्यालंकारो वर्णोपातमानस्य कृतमिति तदैः सपर्यपर्कं कुरुते सब्राह्मणे मधु
पर्कं यदपर्कं यदर्पं कुरुते ददाति वा भुंक्ते वा यदिच्छति तत्करोतीत्यर्थः तेन सर्वं भोग
कामयते तं कुरुत इति श्रुतेः ४ द्वादशस्रुवाहुतीर्जुहोत्याप्यायस्वाहेति प्रतिमंत्रं आ
पयस्वाहेति प्रतिमंत्रं द्वादश स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहोति वाचयति वा अथवा प्रतिमंत्र
माप्यायस्वाहेत्यादि द्वादश यजुंषि वाचयति प्रतिमंत्रमित्यस्यात्रैव प्रयोगः एवं
तनु द्वादशग्रहणेनैव सिद्धत्वात् अथ ...वाज्यविलापनी वा स्थाल्याहवनीयमध्ये
तिस्रस्तद्वादशाहुतीर्जुहोति वा वाचयति वा समुहोत्याप्यायस्वाहेति श्रुतेः ... तराः द्वे
उत्तराः षडाहुतीर्यजते नेति श्रुतत्वात् नेष्टा पत्नीमानिष्पन्नकौशं वासः परिधापयति वं
जानकं दृढं स्वांतरं दीक्षितवसनात् नेष्टा पत्नीं समारोहणायानेष्यन्कौशं कुशम
यं वासो दीक्षितवसनादंतरं दीक्षितवस्त्रस्य मध्ये परिधापयति तद्वा स ... जानकं
भवति दृढं वा चं जानकं वस्त्रं अथोत्तरं विलासिन्या वासः ... जानकं विदृश्यमरः
दृढं कौपीनं तदंतरतः दीक्षितवसनं च ततो बहिरिति परिधापयति निहेतुमस्मि सम॰
जं तत्वात्यति कौशं वासः परिधत्ते इति प्रैषो नेष्टुः अथ नेष्टा पत्नीमुदानेष्यन्कौशं १९
यजनेत्याद्याश्चतस्रः स्रुवाहुतीर्जुहोति वा वाचयति वा अथ षट् ... तीर्जुहोति वाचयति वा सर्वा वाचयत्या पुन जुरि

वासः परिधापयति कौशं वाच्छेदनकमंतरं हीनवसनादिति श्रुतत्वात् यथारो
हणाय पत्नीमुद्दानेष्यं कुशविकारं वासः रूपच्छादनार्थे परिधापयति कौशं वाचेद
नकं जघनमात्रमच्छादनार्थं च वराकमिति यस्य सिद्धमिति हरिस्वामिनः निष्क्रमयतो
ग्नयेउत्तरपसुतरां दृषिरतां वा ततो ध्ववेर्निष्क्रमयतो ग्नेयउत्तरम्मुखयति दृषिरतां वा
अयनि ष्क्रमयतोनि निष्क्रमयति सदृषिरातातउ दक्षो हेउत्तरतो वा दृषिरणा दृषिरातेस्त्वेव
दृढो हे न यत्स्तुदृस्भवतीति श्रुतत्वात् निष्क्रमयति नीचेर्नेनोक्तं वामयति यथे कृतय
नेन यथारोहतीति वचनात् यथा पृष्ठितेन ग्ना धमातवस्यातीति च सं... सिरा ८
पाश्वोदुदक्षुखे वारोहतुय जमानः कुत एततत्त्वा रोहावेसा हिस्थिंगात्सर्वदेतां गतिं गच्छा
नीति च वाक्यशेषात् रोहन्त्वा या मामंत्रयते जाय यहि सा रोहावेति यजमानो निष्क्र
यणाद्यथारोहन्यारोहणां करिष्यं जायां स्वयमामंत्रयते आकारयति जाय ए
हि सा रोहावे सनेन मंत्रेण स... स्यजायामामंत्रयते जाय एहीति स्वा रोहावेति निष्क्र
तत्वात् अनेन कपत्नी कूष्यस्मानूरराव प्रतिसान रोहावेति प्रत्याह जायायजमाने
नैवमामंत्रिता सती रोहावेति प्रत्याह प्रतिवचनं ददाति रोहावे सा ह जायेति श्रुतेः प्र
जापतेरिसारोहतः मनापतेः प्रजा अभ्रमेस्यनेन मंत्रेण पत्नी यजमानो निष्क्रयणाकृ

दे॰ भा॰ १४ त्वा ह्यपमारोहतः उभयोरश्विमंत्रं सरोहन्तिप्रजापतेरित्यादि सूक्तेः स्वरितिनोधममास
२० मेते स्वर्देवाइसनेनयजमानो गोधूमंच यात्रमालभतेउपस्पृशन्ति अथगोधूमानुप
स्पृशन्तिस्वर्देवाइतिश्रुतेः गोधूमानितिविकारे प्रकृतिशब्दः शिरसापयमुज्जिही
10 तेऽमृताइति अमृता अभूमेत्यनेन मंत्रेण शिरसा यूपमुज्जिहीन ऊर्ध्वसज्जतिहेतत्मा ओ ४
गेयूपायाहर्ध्वे शिरःकरोतीत्यर्थः अथवा यूपमस्पृज्जिहाते मृता अभूमेति
श्रुतेः असेवइतिदिशोवीक्षते नयारूढएवयजमानोस्मेवोअस्त्विति मंत्रेण
दिशोवीक्षनेविलोकयतीत्यर्थः अथदिशोनुवीक्षमारोजयतीतिश्रुतेः नत्वानः
सप्तदशाश्वत्थपत्रोपनद्धान्लवणपुटान्दसंवत्सरेविशः विशोयजमानप्रजाः पुत्र
पौत्राद्या अस्मै यजमानाया हरन्ति पायसप्तदशसंख्यान्यूषपुटानकुर्याः सारस्वति रा
काः नेषांपुटान अश्वत्थपत्रोपनद्धानपिप्पलर्व... वैद्यान्ऊर्हसंप्रतिबद्धानऊर्ध्वेसि
पंतीत्यर्थः अथैनमूषपुटैरन्नरसंति आश्वत्थेषुपलाशेषूपनद्धाभवंतिविशोनदस्यंति
सप्तदशाभवंतीतिवश्रुतत्वात प्रतिगृह्णात्येनान एतानूषपुटान्प्रजाभिर्हृतान्यज
मानः प्रतिगृह्णातिशाखांतरात नमोमातेपृथिव्यैमिमवेक्षते नमोमात्रेपृथिव्यैइत्यनेन मंत्रे रम:
णा यजमानआरूढएवएवभूमिमवेक्षते अथमातृपावेसमारोहत्यपतिनमोमात्रेपृथ्व्या २०

गौं ५

दिष्कृतत्वात् सत्त्वेनैव स्तवर्मणावरोहयति ततो यजमानः सत्त्वेनैव स्तवर्मणा त्वपावरो
हति अवनरतिहक्क परिमंडलः सौवर्ण आभरणविशेषः वस्ता मुष्करः सांडश्छागः अ
थ हिरण्यमभ्यवरोहति अथाजुर्षभस्याजिनमुपस्तरणातितदुपरि व्याघ्रचर्म निदधाति
तमभ्यवरोहतीति निष्कृतेः यदुक्तं हिरण्यमभ्यवरोहतीति तत्रायं विशेषः अजश्छागस्त
षभश्चेतसः सेक्ता अजर्षभस्य स्वचर्मास्तीर्यते तत्र हिरण्यं निदधात्यध्वर्युस्तं रुक्मम
भ्यवरोहति यजमानः रुक्मो वा अथवा रुक्मो अरुक्मा यामेवावरोहति न वस्तवर्माणि त
मां मभ्यवरोहतीत्येवं निष्कृतत्वात् इमामेव वा पृथिवीमभ्यवरोहति तत्र पयोर्त्तं रुक्मं तस्या अज
र्षभस्याजिनं नैवास्तरणीयं नरुक्मे निधयतीति हरिस्वामिनः उत्तरवेदीमपरेणोदुम्ब
रीमासंदीं वस्तवर्मणास्तरणानीयं तदिति उत्तरवेदिमपरेण त्तरवेदेः पश्चादौदुम्बरीमासं
दीं वस्तवर्मणामुष्करस्याकेतनःसेकस्य मध्यस्यान्स्वचर्मणा आस्तरणाति आच्छादयति स्यंते ण
औ ४ दिस्पेनेन मंत्रेण अथास्मा आसंदीमाहरंनी दुम्बरी भवतितामग्रेण हविर्द्धाने जघनेनाहवनी
यं निदधात्यथाजर्षभस्याजिनमास्तरणाति स आस्तरणानीयं तेनराडिति निष्कृतत्वात् तु स्वतमस्या
मुपवेशयति [illegible] तिष्कृतत्
वात् अनेकयजमानके च प्रतियजमानं रीसाक्रमेण प्रत्यारोहणाघासंघामुपवेशनानंत अथ

तासीति॥ अध्वर्युरस्यामासंघ्यां मुक्ते तं यजमानमुपवेशयति हेतुमत्सि जंतत्वा मुह्यग्रहात् तं अथैनमासादयति
पंता स्तियमन् २२ त्रुटि:

हे भा १५ क्षेपो गयघेदीष्टणानुपूर्व्येण सर्वेषां याजमानमिति स्रचान आसंदीच प्रतियजमानं भिन्नैव
२१ कृष्णाजिनवदुपवेशनार्थत्वात् सकृदेव स्तरणमेकमेव यथायेण सर्वेषामवहरणात्
नैवारेण प्रचरति यजमाने आसंद्यामुपविष्टेऽध्वर्युर्नैवारेण बार्हस्पत्येनचरुणा प्रचरति
आज्यभागौ हुत्वा बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरतीति श्रुतेः अत्राहाश्वलायनः बार्हस्पत्ये स्विष्टि
कृत्सभागप्रभृतीनि तेनेति शाकिमुचक नैवारेणाचेश्यआसिञ्चयपयस्य सप्तदशान्यान्याव
पति बार्हस्पत्यचरोः स्विष्टकृद्धाजास्माकृ दैवरेचुं वरणस्य मध्ये यात्रे अथ आसिञ्चप
पश्चात् सिक्तसप्तदशान्नानि विग्रहिपवपर्यगोधूमादीनि आवपति बार्हस्पत्येन चरु
णा प्रचरति तस्यापि स्विष्टकृदन्तं भवति तथा सभाअन्नत्रर्ष संभरतीडदैवरयात्रेसोप एव औ
प्रथमः संभरस्यापयोग्य पयोयस्मा अरमन्नानि तद्देके सप्तदशान्नानि संभरन्तीति श्रु
तत्वात् यावत्सर्वं निवैकवर्जं अथवा यावत्सप्ति अन्नानि संभरेदेकं वर्जयित्वा यावता
स्मृतिः स्मरणा यावत्स्मृति यावत्संबानित हास्मर्यनैतद्वावरोहयति तावन्ति संभरेदि
त्यर्थः यावदवधारणाद्व्ययीभावः एकवर्जमिति यावत्स्मन्नानि तद्रास्मर्यनेतेषां
मध्ये एकं स्मरणमपि वर्जयित्वान्यानि संभरन्तीत्यर्थः तद्देके सप्तदशान्नानि संभरन्ती राम-
ति विधाय तत्तथान्ये कुर्वन्ति स्तुत्यर्थं संनिधिस्याह प्रजापतेरन्नेव सर्वमन्नमनवरुद्धं २१

कउतस्मैमनुष्यायः सर्वमन्नमवरुंधीततस्मात्सर्वमेवान्नंपर्याययस्मात्रं संभरत्येक
मन्नेनसंभरेदितिश्रुतत्वात् अस्यार्थः तस्मात्सर्वमेवान्नंसंरब्धायाअनुक्तेऽस्य तद
शब्दऊर्ध्वेअधस्तात्पर्याययस्मात्संभरन्त्येकमन्नमुपस्तृतमपिनसंभरेदिति त
त्रयाम्यारंगणभेदेनचतुर्दशानांनामावयत्तवेनसविनाति नान्यपिपर्याययस्मात्पदे
नयाख्यातिनिसमाषाव्रीहियवाःप्रियंगवःणवोगोधूमाःवेणुश्यामाकनीवाराः
नतिलाःश्वगवधुकारकाणजामर्कटकाविज्ञेयोगार्मुतसत्तमाःकुलघससमावेनितु
द्धिस्यानिवापानितानिसंभवेदिति अभोजनंतस्याध्रुस्यात् यस्मात्तस्यसंभरणा
नकंतेनसंभवस्यार्धसानउध्रुतन पर्येतंजीवन पर्यंतमभोजनंभवतिसेयत्नसंभर
दु६ नितसो ... वीततस्यनाश्रीयाद्ध...वज्जीवमितिश्रुतत्वात् अस्यार्थः पत्तकृत्वेको
दुवादिनसंभरातितस्यनामोद्रुवीतंर्ध्वेदेन इत्नामात्रमहयावज्जीवंनाश्नामीतितस
विकारंनाश्रीयायावज्जीवं इतिहरिस्वामिनः स्त्रवेणासंभृतानां जुहोतिवाजस्यमप्र
तिमंत्रंवाजस्यसंप्रसवः स्रुवेग्रहस्यादिभिर्प्यतिमंत्रैंडुवरेपात्रेसंभृतानात् औ ३
एकत्रस्कन्नातउद्धृत्यसर्वान्नाद्देःसकाशात्स्रुवेणाहवनीयेऽध्वर्युर्जुहोति स ए
तस्यसर्वस्यान्नाद्यस्यसंभृतस्यत्केवेणोपघातंवाजप्रसवीयामितिजुहोतीतिश्रुत

हे·मा·२५ ध्यान् समस्तैर्नेमंत्राः प्रतिमंत्रं च होमविधानात् समस्तैर्न निर्व्रहोतिकर्मालि तस्य
२२ समस्त होमस्य सर्वौषधचतुर्थ्यौ... निवर्तन्ते प्रकृतानुग्रहाय प्रतिहोमं स्वं षड्
गोपाकरणं अयं चास्य धर्मो भवति निर्वापाधिश्रयणपर्यग्निकरणोद्वासनव
र्जं स्वकाले त्वध्वर्युर्यजमानयोरन्तरेण गन्तारः अवचायं च रार्थकर्मः सर्वा
वन्ये समप्रदाय पूर्वे ये शाखा पाससानां बहुगोणामपाकरणं प्रणीताप्रणयने
पात्रासादने सर्वे पात्री एक कर्मेयावत्समना निधान्या निउदके स्यात् होहमन्त्र
ओ १ प्रयानि तत्र सर्व स्य सर्वं दुम्बरं पात्रं स्यात् पूर्वाह्णे पात्रीकरणादि समानां चतुर्णां
नां व्यहणं सादनं प्रोक्षणी राह्य सकृद्दोषधानां प्रोक्षणं उदकं निधाय यजमा वा
नस्य ख्यात्स्याहर्नि परिभाषान्तेनोक्ताः समस्त होमः औषधे श्रपणे उदकाधिश्रयप
णं पर्यग्निकरणं होमार्थं ग्रहणं औदुम्बर पात्रस्य संमार्गः मनपनं च उदकोद्वास
नं वेदे पर्यूहणं जिधर्मित्वात् चलादेः सरणं आहवनीयप्रपरेण निधानं न स्या
स्यव नमवेक्षणं चतुर्दुम्बरे पात्रे डपस्तारः होमानां नयस्याभिघारः उद्वासनं दुम्बरे
पात्रे उदकस्यास्य उदकस्य पर्वस्पासेकः समानानां पर्यसां वासिकं त्रयौषधानां मा जा स्म:
परवर्जनस्य संकल्पो यजमानस्यगावज्जीवमह मिः मन्त्रेन भोसाहन्ति ततः प्राण २

ष्ठानं वेधामासाद्वनाप्तंमो ततः स्रुवेण गृहीत्वा गृहीत्वा वाजस्येममिति मंत्रेः स्रुवेण
समाहुतीर्जुहोति यथालिंगमाग्यः तिस्रस्सः ॥ इदं प्रजापतये २ सोमं राजानं इदं दं
सोमायग्नये अस्मिन्प्रावि श्वदेवस्य यथास्नरा बृहस्पतये च ४ इदमं[illegible]बृहस्प
तये इंद्राय वाचे विष्णवे सरस्वत्यै सवित्रे वाजिने च ५ इदमग्नये ६ इदमयमेरो [illegible] प्र श्लो ४
बृहस्पतये वाचे देव्यै च ततः स्रुवस्य वस्त्रं प्रणीताविमोकः शेषेणाभिषिंच
ति यजमानं देवस्यत्वेति होमानंतरं स्रुव वस्त्रं प्रणीताविमोकं च कृत्वा ततः चम
स्येन सं होमशेषेणादेवस्यत्वेति मंत्रेण यजमानमभिषिंचेत्स्य ध्रुव पैः पात्रेणैव
यजमानमस्तकस्योपरि सिंचतीत्यर्थः अर्थेनं परिषिच्य नाभिषिंचति तिष्ठतः स
सोभिषिंचति देवस्यत्वेति श्रुतत्वात् अत्र मंत्रे असावित्यस्य पदस्य स्थाने यज मा
नस्य तु षष्ठ्यंतेन नामग्रहणं असावितिनामग्रहणात् इति श्रुतेः अनेकयजमानेषु सा के ५
कमेण सर्वेषामभिषेकः सरस्वत्यै वाचः स्थाने विश्वेषां त्वा देवानां देवस्यत्वेत्यस्मि
त्रे मं[illegible]सरस्वत्यै वाच इत्यस्य पदद्वयस्य स्थाने विश्वेषां त्वा देवानां यंतुरित्येवं प्रयोगः
कार्यः तद्धेके[illegible] विश्वेषां त्वा देवानां यं[illegible]यंत्रियेषु द्याम्मिति इति श्रुतेः सरस्व
त्यैवचनिक्रिया अथवा सरस्वत्यै वाचो स्वस्यैव यदेतद्वयस्य मध्ये त्वाशब्दमाविद्धं पठेत्

ऐ-भा-१४ सरस्वत्यै त्वा वाचो यन्तुरित्येवं तदुत्तथा न ब्रूयात्सरस्वत्यै त्वा वाचो यन्तुर्य... बर्हधामान्ये
२१ वद्ब्रूयादिति किं कृतः सम्राडयमसाविति साहं नाम यावाहं त्रिरुक्त्वैं नाम यावाहमिति गद्य
त्यं नाम गृहीत्वा गृहीत्वेत्यर्थः अभिषेकानन्तरमध्वर्युः सम्राडयमसाविति वं
त्रिरुक्त्वैवाह कथं नाम यावाह असाविति स्थस्य स्थाने प्रथमान्तं अमुकशर्मा इत्येवं य
गृहीत्वाय जमानस्य नाम गृही... त्वा सम्राडयममुकशर्मा इत्येवं त्रिरुक्त्वै... यादित्यर्थः अ २५
याह सम्राडयमसौ सम्राडयमसाविति त्रिरावृत्तिः अन्वाह त्रिर्वद्भिर्यत इति... वरुणात् अ
नेक यजमानके सर्वेषामेतत्सहैव कर्तुं अशक्यत्वात् अशक्तो योगपद्येन क्रमेण
विधानात् तदुक्तं शांखायनेन अशक्ये योगपद्ये हीत्यादि गानु पूर्वेण सर्वेषां यज या २
मानानामिति अग्निरेकाक्षरेणेत्यनुवाकाद्वादशवाक्यत्वानैवारस्य दक्षिणं हींकरोति
अग्निरेकाक्षरेणेत्यनुवाकं द्वादशवक्तृत्वा द्वादशवाक्यानि जुहोति वा एतैर्मंत्रैः
प्रतिमंत्रं अथवा एतान्मंत्रान्वाचयति अथाज्येन जुहोति वाचयति वा पदि
जुहोति यदि वाचयति समा... नरवदधुः सर्वाच्चयस्य अग्निरेकाक्षरेणोति अत्रा
पि द्वेव होमो द्वादशावदिस्युपदेशात् होमपक्षे अभ्यादिभ्यो मंत्रावृत्तिकी एम्
भ्यो देवताभ्यस्वाहा एवं होमं वाचनं वा सं सदशानां य तिर्मंत्रकं त्वानन्तर नैवार २३

येनेद्धं वा तपयेन मण्डलस्य श्वाः श्वयः ॥ गृणातिय श्वात्रया श्रुतत्वात् ३
एवं सम्राडित्यभि षीमते त्याहि

स्पचरोः स्विष्टकृदिडं करोति सवावस्य पिरेकाश्चरे रोति प्रश्नैत्स्यसमृद्धशमवंति
अथाहाग्नये स्विष्टकृतेनुब्रूहीति आश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृ
ते जुहोत्यथेडामादधातीति प्रश्नेनेः इडायहरणं प्राशित्राद्यवदानं स्रुचोरुपस्तरणान्याय
स्यसमानत्वात् कश्चिदिडायहरणं प्राशित्रादि परिसंख्यायेमाहुः नत्पुनस्याय
पासस्यबाधकाभावात् तेनेडा प्राशित्रयवत्तनवास्त्र यजमानभागचतुर्द्धाकर
णानि भवंत्येवं तेन स्विष्टकृतं स्येषा हीडभक्षणं तेमार्जनं भागपरिहारः नेवा
रकणानं पासनं तत्प्रागाबृसतंप्राशनेचूकार्ये माहेंद्रस्तोत्रवाहस्पस्वरभोगार
प्राशनांतं माहेंद्र हिमादेव्यहरणानां … प्राक्तनं कर्म भवति वैकृतावसरप्राक्
तप्रवृत्तत्वंचेमिदमुक्तं अथेडामादधात्युपहूतां … मिडामामयउपस्पृशमाहेद्रय
हरणं गृत्वा निमाहेंद्रय हंता होत्वा स्तोत्रमुपाकरोतीति प्रश्नतेवात् अपकुपस्पृश्य
निप्राशनांते मार्जयित्वेसर्वैः इतिहरिस्वामिनः अवहृत्याग्छतिस्तोत्राय प्र हिर
तः यजमानोध्वर्युर्गाहितः स्तोत्रोपासनायत्वसदोगच्छेत्येवमनुज्ञातः सन्त्वासंघा
अवहृत्यावनीयस्तोत्रायस्तोत्रमुपासितुंसदोगच्छतिनं … स्तोत्राय प्रमीयति
सउपावरोहतिसांतेस्तोत्रस्यभवत्यंतेशस्त्रस्येतिप्रश्नत्वात् अस्यार्थः तेयजमा याद्

प्र३ ६.२

दे-भा-७५ नेत्तोत्राचस्तोत्रार्थंमुमीवनिप्रहिरणेषास्यध्वर्युः स्तोत्रोपासनायसंहोगच्छतिसंख्यंप्र
२४ हितेऽस्यावरुत्स्थवेस्तोत्रस्याच्छियमाणस्यांतेसमीपेभवतिशस्त्रस्याच्छियमाण
स्यांतएवभवतीतिहरिस्वामिनः ऋज्विनिष्कोवानरोमाहेंद्र वा अथवामाहें
२५ द्रोग्रह ऋज्विनिष्कवस्तरोभवति अग्निरेकास्मिरेरोस्याहीनामृज्विगीरितिसंस्ता।
अयोत्तिनीगृहोतिवेरुक्तत्वात् ततश्चेतिमेचेतौमेवावनंवाऋस्वामाहेंद्रग्रह
गणादित्येवामनस्यांतेकत्वाच्छिम्नकदिवंवहोतितदैकल्पतत्ककसाद्येनतत्कुर्वेतीतिश्च
तत्वात् षोडश्यंतेस्तोत्रंचमसैरेवा अग्रेत्रैतीयसवनेयज्ञायुक्षितितेसर्वेगंतिः यां १
तत एकमतिरिक्तंस्तोत्रंभवति होतावानुशंसतितत्रहोतश्चमसादित्येषोमिश्च
मसैरेवपात्रेभवति ननुग्रहेण अत्रैव विशेषमाह कस्मिंश्चमसेषुसमस्ता
वनयन्तिहोते प्रातःसवनेयेसमदशसोमग्रहास्तेहोताश्चमसमदशसोमग्रहा
नस्मिंकुचमसेष्वनयतिनियतिएकैकस्मिंश्चमसेद्वौद्वौकस्मिंश्चमसास्कनवेय
ताश्चसमदशसेवमेव विभागोयुक्तः तत्रनवसुदयोर्द्वयोर्विनयनेनसंभवति
एकस्मिन्नत्वादिस्यद्वादेकस्मिन्नेकस्यविनयनेसिद्धे अंसत्वाहास्मीध्रचमसेन राम
स्यैकस्यविनयनेप्राप्तेआह एकंतेष्वन्यतमेषुचमसे एकं सोमग्रहं विनयतिवट् २४

तउक्ष्यविग्रहास्त्रपः ततः पुनः सर्पणं ॥ ततः षोडशी ॥ ततः पुनः सर्पणं ॥ ७ नुरीः

नानष्टनरेवुद्दोधा विसुजेमेव अथैनान्सप्तग्रहानुत्तमे स्तोत्रे ऋत्विजां च मसेषुद्य
वनीयजुहूति तान्मसवतीति श्रुतत्वात् अथैतानन्तरोक्तान्सप्तदशसोमग्रहान्
उत्तमे स्तोत्रे इति षोडशिन ऊर्ध्वमतिरिक्तस्तोत्रे सानुन्नीय सप्तदशं वाजपेयस्तोत्रमुपाकृ
येते नष्टतमं नस्मिन्नुत्तमे स्तोत्रे इति कास्तव स्तोत्रम्॥ उत्तमस्तोत्रकाले तत्विजां च
मसेषु द्वावर्नीमिसे विभागेनाधनीयजुहूति सामर्थ्यालेकस्य च मसे एकमव
नयति नतनेष्टश्च मसः निश्रुतं तरात् नाम्न स्वयंनि च मसानि स्तनुवाह एव
ऋत्विक्षु मसग्रहं रांयजमानेचम सत्युत्र सोर्धम उद्वसानीयातेष्टपवे
ष्टनामुष्ठर्यैवेदहाति उद्वसानीयायाइष्टरनेष्टपष्टवेष्टनानि सप्तदश
वहुत्रानेष्टर्यवेदहाति अस्यचसहस्राधिकदक्षिणात्वात्सिद्धानवंध्या स्तृधा
तवीचाद्वसानीया नदंनेष्टपवेष्टनहानं यथापशुकं हिरण्यस्रजो हिरण्य
स्रजाः यथापैस्थरू मितिनियायाखकूपेनयेनोपमुक्ताः गत्ये वह्णतांतानस्मे
ऋत्विजेदद्यात् स्वर्णः अवमानवेविशेषः नवाजपेययाजी कंचनन प्रस्व

हे॰ भा॰ १४ हेहेन्नपस्तुतिषेघष्यावयसवेवाजपेययाजिवसंम्राडित्येनमावसीरन्निति
२५ छंदोगसूत्रे तस्यवचनानिस्वयवस्तिवित्येवेत् अध्यायवनयाजनपतियलान्जेये
दित्यर्थः प्रस्तवरोहणाभिवाद्नेजघेन्यवक्षयासमानशब्दतामितिकर्जेयेद्
25 वाजपेययाजिभिर्यष्यावयसंवाजपेययाजिभिः प्रस्तवरोहणीयेनेष्टानेता
निवनानिचरेदिति लोमकायनइति हिरण्यासोध्यायवरिसमाप्तिज्ञाप
नार्थः ५ इतिश्रीसंम्राड्स्थपतित्रिरग्निचित्त्रिंशत्क्रतुक्रन्महायाज्ञिकश्री
प्रजापतिसुतमहायाज्ञिकश्रीश्वकर्णोकात्यायनसूत्रव्याख्याने नामवनु
दशोध्यायः समाप्तः तथाचमंडनकारिकायां तुस्यएवाधिकारस्यादेव
सोहम्भयोर्भिथः कर्तृत्वंवनयोस्तुसंदूष्यस्यागेप्रवसने १ यदासा
गपतिः कुर्यात्सर्वत्रीतदनुमन्यते अधिकारे विवेषंस्यंप्रोक्तंशक्तानु
सारिणा २ यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वा तादृशंलिखितंमया यदिशुद्धमशु राम
द्धंन्वाममतेषनदीयते ३ संवत् १९२१ माघानांमासोत्तममेमा २५

दे॰भा॰१७
२६

सेकार्त्तिकमासेशुक्लपक्षेसप्तम्याम् ७ रविवासरे शुभमस्तुः ॥ छ ॥
श्रीमतेरामकृष्णगोविंदवासुदेवायनमोनमः सरस्वत्यैनमोनमः ॥

26

राम
२६